

TBMM Zabıt Ceridelerine Göre II. Dünya Savaşı Sürecinde Türk Dış Politikası

Hacı Veli Gök*

(ORCID: 0000-0001-7419-0271)

Makale Gönderim Tarihi
22.05.2021

Makale Kabul Tarihi
19.09.2021

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Gök, H. V., "TBMM Zabıt Ceridelerine Göre II. Dünya Savaşı Sürecinde Türk Dış Politikası", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (2021): 588-626.

APA: Gök, H. V. (2021). TBMM Zabıt Ceridelerine Göre II. Dünya Savaşı Sürecinde Türk Dış Politikası. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6 (2) , 588-626.

Öz

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız bir dış politika izlememiştir. Onun dış politikasını en iyi tanımlayan ifade savaş dışı kalmasıdır. Savaş sürecinde İngiltere, Fransa ve Almanya ile çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır. Bu durum Türkiye'yi taraflı bir ülke konumuna getirmesine rağmen Türkiye savaşan ülkeler arasında yer almamıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü savaş süresince korumacı ve tedbirli bir politika izlemiştir. Milli Mücadele Dönemi'nde önemli görevler üstlenmiş ve Türk milletinin sıkıntılı zamanlarına tanıklık etmiş olan İnönü, Türkiye'yi böyle bir savaşa sokmanın olası neticelerini öngörmüştür. İnönü'nün liderliğinde, TBMM'de savaş döneminde önemli kararlar alınarak hayata geçirilmiştir. Kararların önemli bir kısmının oy birliği ile alınmış olması, Türkiye'nin savaş yıllarındaki birlik ve beraberliğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

* Dr., İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Türkiye, h.veligok@gmail.com. PhD., Ministry of Interior, General Directorate of Security, Turkey.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Dış Politika, İsmet İnönü.

Turkish Foreign Policy during the World War II According to the Official Journal of the Great National Assembly of Turkey

Abstract

During the World War II Turkey did not follow a neutral foreign policy. The best expression that describes his foreign policy is his stay out of the war. During the war, various treaties were signed with England, France and Germany. Although this situation made Turkey a partial country, Turkey was not among the belligerent countries. President İsmet İnönü followed a protective and cautious policy during the war. Having undertaken important duties during the War of Independence and witnessed the hard times of the Turkish Nation, İnönü predicted the possible consequences of putting Turkey into such a war. During the war, important decisions were taken and implemented in the Grand National Assembly of Turkey under the leadership of İnönü. The fact that most of the decisions were taken unanimously is important in terms of demonstrating the unity and solidarity of Turkey during the war years.

Keywords: World War II, Grand National Assembly of Turkey, Foreign Policy, İsmet İnönü.

Giriş.

1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesi ile resmen başlamış olan II. Dünya Savaşı'nın sebebi elbette ki sadece bu işgalle sınırlandırılmaz.¹ 20. yüzyıl, sömürgeci güçlerin birbirleri ile rekabetine ve bu rekabet neticesinde milyonlarca kişinin ölmesi ile sonuçlanan I. Dünya Savaşı'na tanıklık etmiştir. Bu savaş neticesinde galip gelen itilaf güçleri, yenilen ittifak devletleri ile bir dizi antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmalar içerisinde Almanya ile 1919'da yapılan Versay antlaşması önem arz etmektedir. Zira sanayi gücü olan Almanya bu antlaşma ile pasivize edilmek istenilmiş ve Avrupa'nın bu güçlü devletinin elinden tüm zenginlikleri alınmak istenilmiştir. 440 maddeden oluşan Versay

¹ F. Rezzan Ünalp, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları ve Sonuçları", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı:45, Bahar/2020, s.204.; Ahmet Çelik, "İkinci Dünya Savaşı'nda Hükümet-Basın İlişkileri ve Gazeteci Mebuslar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:28, Sayı:2, Temmuz/2018, s.317.

Antlaşması uyarınca Almanya toprak kayıplarına uğramış, kömür madenlerinin mülkiyeti ve işletme hakkı Fransa'ya geçmiş, ordusunun kapasitesi 100.000 kişi ile sınırlandırılmış ve savaş tazminatına mahkûm edilmiştir. Ancak Almanya daha sonraki süreçte, toprak kayıpları ve ekonomik bağımlılığı ihtiva eden Versay'ın intikamını almak için kararlı bir duruş sergilemiştir. Bu bağlamda I. Dünya Savaşının sonuçları, II. Dünya Savaşı'nın sebeplerini hazırlamıştır denilebilir.² İki savaş arasında sadece 21 yıllık bir sürenin varlığı, Almanya'nın hırsını ortaya koymaktadır.

Bu süreçte 1929 ekonomik buhranının da etkisiyle Almanya ve İtalya'da ırkçılık baş göstermiş, bu ülkelerde faşist hükümetler iktidar olmuştur. Bu bağlamda 1933'de iktidara gelen Adolf Hitler, dış politikada Versay Antlaşmasına karşı bir tutum geliştirmiş ve Almanya'nın yayılmacı politikasını desteklemiştir. Öte yandan İtalya, I. Dünya Savaşı neticesinde istediklerini elde edememiştir.³ Bu süreçte, 1922'de İtalya'da iktidara gelen Benito Mussolini aşırı milliyetçilik esasına dayalı bir yönetim kurmuştur. Mussolini yönetimi eski Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırabilmek için yayılmacı bir politika takip etmiştir.⁴ Öte yandan İngiltere ve Fransa ile de iyi ilişkiler kurma isteğini de göz ardı etmemektedir.⁵ Asya'da, Japonya'nın yayılmacı politikasını daha da genişletmek istemesi de unutulmamalıdır. Japonya yayılmacı politikasının bir sonucu olarak, zengin Mançurya üzerinde ekonomik kontrolünü güçlendirmek adına bir dizi girişimde bulunmuş ve tüm bunların sonucunda da 1932'de Mançurya'yı işgal etmiştir. Japonya'nın Mançurya'yı işgali, Nazi Almanya'sının Versay'dan kurtulma çabalarının, İngiltere ve Fransa tarafından şiddetli bir tepkiyle karşılanmaması gibi durumlar Mussolini'yi harekete geçirmiştir. Bu

² Süleyman Seydi, "İkinci Dünya Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: Ek-1, 2016, 631-632.; Semih Tinas, *Uluslararası Sitemde Kamlama: I. ve II. Dünya Savaşı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s.113.; Fatma Acun; Yonca Anzerlioğlu vd., Editör: Fatma Acun, Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2016, s.99.

³ Özgür Yıldız, "II. Dünya Savaşına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:6, Sayı:12, Yıl:2019, s.63.

⁴ Mustafa Yahya Metintaş, "İkinci Dünya Savaşı Başlarken Türkiye'nin Dış Politikası (1939)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Cilt:4, Sayı:7, 2020, s.57.

⁵ BCA. 30-10-0-0/239-611-35.

doğrultuda İtalya, 1936'da Habeşistan'ı işgal etmiştir. İtalya, yayılcı politikası gereği 1939'da Arnavutluk'u işgal edecektir. Dünyada bu gelişmeler yaşanırken, II. Dünya Savaşı'nı resmen başlatan gelişme Almanya tarafından gerçekleştirilmiştir. Hitler, 1 Eylül 1939'dan itibaren hazırda tuttuğu Alman ordusunu savaş ilan etmeksizin Polonya topraklarına sokmuştur. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etmişler ve böylelikle II. Dünya Savaşı resmen başlamıştır.⁶

A. II. Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Türkiye ve Dış Politikası

1- Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikası

İkinci Dünya Savaşı Avrupa kıtasında başlayarak kısa sürede diğer kıtalara yayılmış ve bir dünya savaşı halini almıştır. Şüphesiz ki böylesine bir savaşa girmekten imtina eden devletler arasında ise Harbi Umumiden yenilgiyle ayrılmış ve daha sonra itilaf güçlerine karşı kurtuluş mücadelesi vermiş Türkiye yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti dış politikasını Atatürk'ün koymuş olduğu, "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" prensibi üzerine şekillendirmiştir.⁷ Bu bağlamda, II. Dünya Savaşı döneminde görevini sürdüren İnönü hükümetinin temel dış politikası Türkiye'yi azami ölçüde savaş dışı bırakmak gayesi üzerine kurulmuştur. Bunu yaparken uyguladığı denge politikası ile savaş içerisinde yer alan kimi devletlerle bir dizi antlaşma imzalama yoluna da gitmiştir. Türkiye bir yandan savaş dışı kalma politikasını uygularken öte yandan da kendisini savaşa girmeye her an hazır bir pozisyonda tutmuştur. Bu durum Türkiye'nin güvenliği için elzemdir.⁸

⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul, 2020, s.180-184, 191, 196, 223, 232.; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt:1, İstanbul, 2012, s.242-243.; Hüseyin Kalemlî; Ufuk Erdem, "II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin Yunanistan'a Kurtuluş ve Dumlupınar Vapurları ile Gönderdiği İnsani Yardımlar", *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:46, 2011, s.207.

⁷ Alev Gözcü, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:62, Bahar/2018, s.87.

⁸ BCA. 30-1-0-0/34-204-1; Erward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, İstanbul, 2002, s.19.; Türkiye'nin savaş dışı kalmasını sağlayan İsmet İnönü ve hükümetine 8 Mayıs 1945 tarihinde, CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal tarafından CHP İl İdare Kurulu Başkanlarına gönderilen yazı ile teşekkür edilecektir. Bkz. BCA. 490-1-0-0/11-60-11.

Bu bağlamda, 8 Temmuz 1939 tarihli Meclis görüşmelerinde dış politika ile ilgili izahat veren Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun konuşmaları önem arz etmektedir. Saraçoğlu konuşmasına şu sözlerle başlamıştır: "*Yurtta sulh, cihanda sulh: İşte bizim harici politikamız, dün sulh taraftarı idik, bugün sulh taraftarıyız, yarın da sulh taraftarı olacağız.*"⁹ Saraçoğlu'nun bu konuşması TBMM'de alkışlarla desteklenmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki, 1939 TBMM'si Atatürk'ün bu prensibine sıkı sıkıya bağlı olmayı ülkenin âli yararı olarak görmektedir. Saraçoğlu'na göre Türkiye son yirmi yıldır yaşadığı ilerlemeyi, gütmüş olduğu barışçıl politikaya borçludur. Bu politikanın menfaatlerini sıralayan Saraçoğlu, uzun süren savaşların yorgunluğunun ve tahribatının barış zamanında tamir edildiğini, okullu çocuk sayısının ve okulların barışçı politika sayesinde önemli bir artış sağladığını dile getirmiştir. Bu sıralamaya ülke ekonomisindeki büyüme, demiryolu bağlantısındaki gelişim ve sanayi kuruluşlarındaki artışı da ekleyerek bunların hepsini sulh politikasına bağlamıştır. Saraçoğlu, "*Her sulh yılı Türk nüfusuna zayıfatı telafi ettikten sonra üç yüz elli bin Türk çocuğu hediye ediyor.*" diyerek, bu politikanın nüfusla olan organik bağına ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁰

Saraçoğlu savaş karşıtı politikasını Meclis huzurunda şu sözlerle ifade etmiştir: "*Hiç bir medeniyet harbin çocuğu değildir. Bilakis her medeniyet uzun süren bir sulhun mahsulüdür. Harp esaret tevhit eder. Sulh hürriyet yaratır. Medeniyet de hür milletlerin eseridir.*"¹¹ Saraçoğlu'na göre dünyada birçok devletin silah ve cephane fabrikaları tam faaliyetle çalışmakta, diplomasi savaş havası içerisinde devam etmekte, gazete ve radyolar harp günlerini yaşamaktadır. Ona göre böylesine bulanık bir hava içerisinde barışı korumak mümkün görünmemektedir. Savaşın başlamasının ardından Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yakın temas kurmaya başlamıştır. Saraçoğlu, Temmuz 1939'da İngiltere ile ileride yapılacak olan yardımlaşma antlaşması için görüşmelerinin devam ettiğini bildirmiştir. Ancak bunun yanında

⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:4, İçtima:F, On Sekizinci İnikat (08.07.1939), s.222; "Harici Siyasetimiz ve Dış Ticari Vaziyetimiz", *Akşam*, 9 Temmuz 1939.

¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:4, İçtima:F, On Sekizinci İnikat (08.07.1939), s.222-223.; "Harici Siyasetimiz ve Dış Ticari Vaziyetimiz", *Akşam*, 9 Temmuz 1939.

¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:4, İçtima F, On Sekizinci İnikat (08.07.1939), s.224.; "Harici Siyasetimiz ve Dış Ticari Vaziyetimiz", *Akşam*, 9 Temmuz 1939.

Almanya ve İtalya ile olan ilişkiler de normal seyrinde devam ettirilecektir.¹² Başbakan Refik Saydam hükümetinin en büyük endişesi uluslararası düzeyde bir savaşın ortaya çıkma ihtimalidir. Ancak bu endişe gerçekleşmiş ve etkisi tüm dünyayı saracak olan savaş Avrupa'da başlamıştır. Saydam, TBMM Genel Kurulunda yapmış olduğu konuşmasında bu konudan duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Savaşın başlangıcında Türk dış politikası hakkında Meclisi bilgilendiren Saydam'a göre, Türkiye ile Almanya arasında ihtilafli bir mesele yoktur. Polonya ve Sovyet Rusya ile olan ilişkileri de dostane bir şekilde ilerletmekte, İngiltere ve Fransa ile de "*menfaat iştiraki*" devam etmektedir. Genel çerçeveyi çizdikten sonra hükümet olarak en büyük çabalarının Türkiye'yi bu savaşın içine sokmamak olduğunu yinelemiştir.¹³

2- Türkiye'nin Güvenliğini Sağlama Çabaları

2.1. İngiltere ve Fransa ile İmzalanan Deklarasyonlar ve İnönü'nün Değerlendirmesi

Almanya ve İtalya'nın endişe verici yayılmacı politikaları ve Akdeniz'de güvenliğin günden güne sarsılmaya başlanması Türkiye'yi henüz savaşın başında bir takım önlemler almaya itmiştir. Bu bağlamda 12 Mayıs 1939'da Türkiye İngiltere ile arasında bir deklarasyon imzalanmıştır.¹⁴ Bu deklarasyonun en önemli maddesi şüphesiz ki 4. maddedir.¹⁵ Buna göre iki hükümet meydana gelecek bir saldırı

¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:4, İçtima:F, On Sekizinci İnikat (08.07.1939), s.224.; "Harici Siyasetimiz ve Dış Ticari Vaziyetimiz", *Akşam*, 9 Temmuz 1939.

¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:6, Cilt:5, İçtima:F, Otuz Dokuzuncu İnikat (11.09.1939), s.3.; "Hariciye Vekilimiz Moskova'ya Gidyor", *Halkın Sesi*, 12 Eylül 1939.

¹⁴ "Türkiye-İngiltere İtilafı", *Bursa*, 13 Mayıs 1939.; "Türkiye Bütün Kuvveti ile Sulh Cephesine İltihak Etti", *Akşam*, 19 Mayıs 1939.; Türk-İngiliz Deklarasyonu Almanya'yı telaşlandırmış ve buna engel olmak için Türkiye üzerinde tehditte bile bulunmuştur. Bkz. Armaoğlu, a.g.e., s.271. ; Koçak, a.g.e., s.250.; Mehtap Başarır; Arzu Boy, "İkinci Dünya Savaşı Esnasında İsmet İnönü'nün Meclis Konuşmalarının Basındaki Yankıları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, 2019, s.315.

¹⁵ Madde IV.: "Gerek beyanat ve gerek derpiş edilen antlaşma hiç bir memleket aleyhine müteveccih değildir. Ancak lüzumu tahakkuk ettiği takdirde Türkiye'ye ve Büyük Britanya'ya karşılıklı yardım ve müzaheret teminine matuftur." Bkz. "Türkiye-İngiltere İtilafı", *Bursa*, 13 Mayıs 1939.; Bolu Milletvekili Fethi Okyar, 4. Madde ile ilgili TBMM'de yaptığı açıklamada şu cümleleri sarf etmiştir: "Türk ve İngiliz kuvvetlerinin herhangi bir tecavüz ihtimali karşısında müşterek hareketlerini tazammun ediyor. Bu teklifi bu suretle kabul ederek Akdeniz havzasında emniyet ve sulhun tesisine yardım ettiğinden

hareketinin Akdeniz bölgesinde bir savaşa sebep olması halinde birbirine her türlü yardımı yapmaktan çekinmeyecektir. Görüşmelerde İngiltere 4. madde hükümlerinin Akdeniz'in yanı sıra Balkanları da kapsamasını istemiş ancak Türkiye, Sovyet Rusya ve Bulgaristan sebebiyle bunu kabul etmemiştir.¹⁶ 12 Mayıs 1939 tarihli TBMM görüşmelerinde Başbakan Refik Saydam, bahse konu deklarasyon hakkında açıklamalarda bulunmuştur. İleride çıkması kuvvetle muhtemel bir savaş karşısında Türkiye'nin tutumu hakkında bilgi veren Saydam'a göre Avrupa'da ve bütün dünyada baş gösteren anlaşmazlıklar karşısında, barışçı siyasetin sonucu olan tarafsızlığını muhafaza etmek, Cumhuriyet hükümetinin siyasetinin temelini oluşturmaktadır. Ancak özellikle Balkan yarımadası ve Akdeniz'de kendisini gösteren güvensiz ortam karşısında Türkiye bitaraf¹⁷ bir vaziyette bulunmanın mümkün olmayacağı kanaatine varmıştır. Hiç bir hegemonya hevesine imkân vermeyen bir Akdeniz düzeni Türkiye'nin göz önünde tuttuğu milli bir emniyet meselesidir. Bu şartlar altında Türkiye Cumhuriyeti ile arasında kuvvetli dostluk bağları bulunan İngiltere, yan yana yürüyen iki devlet olmalıdır.¹⁸ Yapılan deklarasyon ile ilgili söz alan Balıkesir Milletvekili Kazım Özalp, Akdeniz'in niçin iki devlet için önemli olduğuna değinerek deklarasyonun sebebine değinmiştir. Buna göre, Akdeniz gerek Türkiye gerekse İngiltere için önem arz etmektedir. Burada yer alan önemli geçit noktaları bulunmaktadır.

dolayı Hükümetin kararını alkışlamak isterim. Çünkü efendiler bu hareket Akdeniz havzasına suret-i katiyede sulh ve emniyet getirmiştir. Türkiye'nin vaziyeti coğrafiyesi ve Türkiye'nin kahraman ordu ve donanması İngiliz bahriyesi, İngiliz kuvvetleriyle beraber herhangi bir tecavüze karşı hareket etmesi kararlaştırıldıktan sonra eminim ki Akdeniz havzasında sulh ebediyen teessüs etmiş olacaktır." Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:2, İçtima:F, On Birinci İnikat (12.06.1939), s.70.

¹⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.271.; Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, İstanbul, 2020, s.111.

¹⁷ Başbakan Refik Saydam'ın Beyanatı: "Avrupa'daki mühim hadiselerin cereyanı esnasında ve hassaten endişebahs olan vekayi Balkan yarımadasına intikal eder etmez Hükümetimizle İngiltere Hükümeti arasında samimi bir müşavere başlamış ve sulh ve emniyet gayesinde birleşen fikirlerimiz, iki memleketin mukadderatında daha esaslı ve daha devamlı bir el birliğinin lüzumuna müştereken kani olmakta gecikmemiştir." Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:2, İçtima:F, On Birinci İnikat (12.05.1939), s.67-68.; Refik Saydam'ın TBMM'deki tarafsızlık beyanatı basında da yankı bulmuştur. Bkz. Hamdi Nüzhet Çançar, "Türkiye Artık Bitaraf Değildir", *Anadolu*, 13 Mayıs 1939.

¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:2, İçtima:F, On Birinci İnikat (12.05.1939), s.67-68.; "Başvekil Refik Saydam'ın Mühim Beyanatı", *İkdam*, 13 Mayıs 1939.

Bunlardan Cebelitarık Boğazı ve Süveyş Kanalı İngilizlerin, Çanakkale ve Karadeniz Boğazları da Türkiye'nin elinde bulunmaktadır. İngilizlerin doğuya açılan önemli deniz yolları ve üsleri, Türkiye'nin de sahilleri ve kıymetli limanları Akdeniz'de bulunmaktadır. Sonuç olarak Akdeniz'de iki devlet içinde önem arz eden ortak ve hayati çıkarlar söz konusudur. Bu bağlamda hazırlanan bu deklarasyon Akdeniz güvenliği için elzemdir. Türkiye ile İngiltere arasında imzalan antlaşma 353 oy ile kabul edilmiştir.¹⁹

Türkiye İngiltere ile anlaşmaya varırken Fransa'da bu sürece dâhil olmak istemiştir. Fakat bu sırada Türkiye ile Fransa arasında Hatay meselesinin henüz halledilmemiş olması bunu engellemiştir. Daha sonra Fransa'nın, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etmesi ile taraflar arasında deklarasyon imzalanması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda Türkiye ve Fransa 23 Haziran 1939'da ortak bir deklarasyona imza atmıştır.²⁰ Deklarasyonun TBMM'deki yansıması son derece olumlu olmuştur. Konu ile ilgili Başbakan Refik Saydam 23 Haziran 1939 tarihli Meclis oturumunda beyanat vererek milletvekillerini bilgilendirmiştir. Buna göre Türkiye ile Fransa arasında imzalanan bu antlaşma, İngiltere ile imzalanmış olan antlaşma metninin aynısıdır. Menfaatleri birçok noktada birleşen Türkiye ve Fransa birbirine çok yakın ve birbirinin kuvvetinden güç alan iki devlet konumundadır. Taraflar arasında imzalanan bu antlaşma yalnızca Türkiye'nin emniyetini korumaya yöneliktir. Hiç bir devlet aleyhine bir anlam içermemektedir.²¹ Saydam'ın ardından söz alan Manisa Milletvekili Refik İnce, Fransa ile imzalanan antlaşmanın zaruretinden bahsetmiştir. Buna göre Avrupa'da doğan ve tüm dünyayı saran savaş havası karşısında Türkiye, geçmişte nasıl Balkan Paktı gibi antlaşmalara imza attıysa bu gün de İngiliz ve Fransızlarla benzer ittifak ve antlaşmalara imza atmaktadır. İnce, Türk-Fransız ittifakının sebebini şu sözlerle açıklamıştır: "*Tehlikeyi vaktinde görüp tedbir alanlar takdir olunur. Fakat bu tehlikeyi görüp de lazımı kadar tedbir almayanlar tarihin mukadder tecelliyatına kendilerini vermiş olurlar. İşte Türk milleti bu mukadderatı kendi lehine çevirmek ve*

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:2, İçtima:F, On Birinci İnikat (12.05.1939), s.71-72.

²⁰ "Türk-Fransız Anlaşması Dün Ankara'da Mahsus Merasimle İmzalandı", *Aydın*, 24 Haziran 1939.; Armaoğlu, a.g.e., s. 271; Armaoğlu, *Türk Dış Politikası...*, s.112.

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:3, İçtima F, Otuzuncu İnikat (23.06.1939), s.317-318.; "Türk-Fransız Antlaşması Dün İmza Edildi", *Akşam*, 24 Haziran 1939.

onu dirayetle yürütmek bakımından cidden takdir ve tebciye layıktır."²² Buradan anlaşılacaktır ki İnce, yapılan bu ittifakı Türkiye'nin olası tehditleri zamanında görüp önleyici tedbirler alması ile ilişkilendirmektedir. TBMM Genel Kurulu'nda Türk-Fransız ittifak antlaşmasının savunulması öyle bir dereceye gelmiştir ki, Mazhar Müfit Kansu bu antlaşmaya olumsuz bakanlarla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: *"Arkadaşlar müzakere hakikaten kâfi olacak dereceye gelmiştir. Çünkü arkadaşlarımız gayet fasih ve belîğ olarak her şeyi söylediler, ama bir şeyi unuttular. Müsaade ediniz ben de bir kelime ile bunu söyleyeyim. İngiliz ve Fransızlarla akdettiğimiz mukaveleden maksat, sulhun teminidir. Bu sulha yan bakanların, bunu anlamak istemeyenlerin, bunu bozmaya cüret edenlerin vay haline."* Bu hararetle söylemlerin ardından oylamaya geçilmiş ve yapılan oylamada Türkiye-Fransa müşterek beyannameyi 343 oy ile kabul edilmiştir.²³

İnönü 1 Kasım 1939 tarihinde TBMM'de yapmış olduğu konuşmasında, Hatay'ın ana vatana katılmasından duymuş olduğu memnuniyeti belirttiikten sonra dış politika ile ilgili düşüncelerini dile getirmiştir. Bu bağlamda Avrupa'da meydana gelen karışıklıklar barışı koruma gayretlerine rağmen savaşın patlak vermesi ile sonuçlanmıştır. İnönü, II. Dünya Savaşı'nın başlamasını bir "*emrivaki*" olarak yorumlamış ve bu durumdan duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. İnönü'ye göre Türkiye Cumhuriyeti savaşın başladığı günden beri barış yanlısı bir politika izlemiştir. Türkiye'nin 12 Mayıs'ta İngiltere, 23 Haziran'da da Fransa ile imzalamış olduğu antlaşmalar bu politikanın bir ürünüdür.²⁴ 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'nın Almanya tarafından ilhak edilmesi, İtalya'nın da Almanya safına katılarak Balkanlarda faaliyet içerisine girmesi Türkiye ile İngiltere ve Fransa'yı birbirine yakınlaştırmış, bahse konu ülkeler ile söz konusu antlaşmalar imzalanmıştır.²⁵ İnönü yapılan bu antlaşmaların amacının Avrupa'da patlak veren savaşın yayılmasına

²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:3, İçtima:F, Otuzuncu İnikat (23.06.1939), s.319.

²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:3, İçtima:F, Otuzuncu İnikat (23.06.1939), s.322-323.

²⁴ Koçak, a.g.e., s.256.

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:6, İçtima:1, Birinci İnikat (01.11.1939), s.3.; İlyas Kayış, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Genel Durumu ve Uyguladığı Dış Politika*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s.31; "Hatay'ın Anavatana İltihakı", *Akşam*, 2 Teşrinisani 1939.; Hatay'ın Anavatana İltihakı", *Son Posta*, İkinciteşrin 1939.; "Milli Şef İnönü Dün Mühim Bir Nutuk Buyurdular", *İkdam*, İkinciteşrin 1939.

engel olmak olduğunun altını çizmiştir. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadeleyi görmüş ve bizzat içerisinde yer almış bir komutan olarak bu savaşın bir an önce sona ermesini ve gelecek nesillerin daha önceleri yaşanan olumsuzlukları yaşamamasını istemektedir. Bu bağlamda ülke ve millet olarak savaş döneminin Türkiye'ye yaşatmış olduğu nice acıları derinden hisseden ve bilen İnönü, Avrupa'da patlak vererek tüm dünyayı etkisi altına alacak olan bu savaşta tavrını net bir şekilde ortaya şu sözle koymuştur: *"Bu gün olduğu gibi, yarın da memleketimizi harp mıntıkası haricinde bırakmayı emniyet ve taahhütlerimizi ihlal etmemek şartıyla, milletimize karşı vazife icabı olarak cidden arzu ediyoruz."*²⁶ Savaş dışında kalmayı millete karşı bir vazife olarak gören İnönü, şartların Türkiye'yi farklı pozisyonlara sokması durumunda ise Cumhuriyet ordusu faktörünün ön plana çıkacağını vurgulamıştır. Bu düşüncesini şu cümlelerle Meclis huzurunda dile getirmiştir: *"Büyük Meclis, Büyük Türk Milleti emin olabilir ki, cumhuriyet orduları emir aldıkları zaman vazifelerini hakkıyla ifa edecek kıymettedirler. Yaptığımız ve yapacağımız fedakârlıklara cumhuriyet orduları layık olduklarını ispat etmeye her an hazırdırlar."*²⁷

2.2. Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması

Türkiye bir yandan İngiltere diğer yandan da Fransa ile deklarasyonlar imzalarken Almanya, Türkiye'nin bu tutumundan rahatsızlık duymaktadır. Almanya bu oluşumu önlemek için Sovyetler vasıtasıyla Türkiye üzerine baskı uygulama yoluna gitmiştir. Boğazların Batılı devletlerin eline geçmesinden korkan Sovyet Rusya, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etmiştir. 24 Eylül 1939'da Rusya'ya hareket eden Türk heyet ile Rusya arasında 26 Eylül'de başlayan görüşmeler 16 Ekim'e son bulmuş ve nitekim görüşmeler neticesiz kalmıştır. Saraçoğlu, yapmış olduğu açıklamada görüşmelerin neticesiz kalmasının sebebi olarak İngiliz ve Fransızlarla imzalanan deklarasyonlarla aykırılık teşkil etmesi ve Türkiye'nin boğazlardaki

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:6, İçtima:1, Birinci İnikat (01.11.1939), s.3.; "Muahedenin Hedefi", *Akşam*, 2 Kasım 1939.; "Milli Şef İnönü Dün Mühim Bir Nutuk Buyurdular", *İkdam*, İkinciteşrin 1939.

²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:6, İçtima:1, Birinci İnikat (01.11.1939), s.4.; "Cumhuriyet Ordusu", *Akşam*, 2 Teşrinisani 1939, s.10.; "Ordumuz", *Son Posta*, İkinciteşrin.; "Reisicumhur İnönü Dün Mühim Bir Nutuk İrat Buyurdular", *İkdam*, İkinciteşrin.

uluslararası taahhütlerine uygun olmamasını göstermiştir. Sovyet Rusya ile anlaşmanın mümkün olmaması nedeniyle Türkiye, 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile üçlü ittifak antlaşması imzalamıştır. Antlaşma daha önce imzalanan deklarasyonlardan farklı olarak İngiltere ve Fransa'nın herhangi bir Avrupa Devleti'nin saldırısına uğraması halinde Türkiye, "*hayırhah tarafsızlık*" izleyecektir. Ayrıca İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya vermiş olduğu garantiler nedeniyle savaşa girerse, Türkiye onların yanında savaşa katılacaktır.²⁸

Bu bağlamda Ekim 1939 Türkiye'nin dış güvenliğini sağlama alması açısından önemli bir gelişmeye sahne olmuştur. 19 Ekim 1939'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan yardım antlaşması bu bağlamda önem arz etmektedir.²⁹ Bu gelişmeler ışığında hükümetin dış politikasından sorumlu olan Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Türkiye ile Fransa ve İngiltere arasında Ankara'da imzalanan yardım antlaşması gereğince 8 Kasım 1939'da TBMM'de milletvekillerine izahat vermiştir. Bu yardım antlaşması Türkiye açısından önem arz etmektedir. Zira anlaşmanın birinci maddesi uyarınca, Türkiye'nin herhangi bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğraması durumunda İngiltere ve Fransa Türkiye'ye istisnasız yardım edecektir. İkinci madde gereğince savaşın Akdeniz'e sirayet etmesi durumunda antlaşmada imzası bulunan devletler diğerlerine elinden gelen yardımı gösterecektir.³⁰ Saraçoğlu konuşmasına, antlaşmanın imzalanmasından duyduğu memnuniyeti dile getirerek başlamıştır. Ona göre taraflar arasında imzalanan bu antlaşmanın büyüklüğü antlaşmayı imzalayan sefirlerin büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Saraçoğlu böylece İngiliz ve Fransız sefirlerinden övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Antlaşmanın imzalanma sürecinde hiç bir devlet diğeri ile "*pazarlık*" etme gibi bir yola girmemiş bunun yerine karşılıklı ve kıymetli yardımlaşma seçeneği tercih edilmiştir. Bu bağlamda antlaşma tamamen barışa hizmet etme yolunda atılmış bir

²⁸ Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 272.; İlhan Tekeli; Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi, İletişim Yayınları*, C.1, İstanbul 2018, s. 146.

²⁹ "Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Muahedesi İmza Edildi", *Akşam*, 20 Teşrinievvel 1939.

³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:6, İçtima:1, Üçüncü İnikat (08.11.1939), s.17-18; Abdussamed Geçer, *İkinci Dünya Savaşı'nın Dönüm Noktasında Türk Dış Politikası*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s.35.

adımdır.³¹ Saraçoğlu'ndan sonra söz alan CHP Konya Milletvekili Ali Muzaffer Göker de, Saraçoğlu ile aynı istikamette düşünce belirterek barışın sağlanması gerekliliği üzerinde durmuştur. Ona göre Avrupa kıtasındaki buhran gün geçtikçe daha da kötü bir hal almaktadır. II. Dünya Savaşı her geçen gün yeni bölgeleri ve menfaatleri tehdit etmeye başlamıştır. Bu genel vaziyet karşısında müşterek emniyet tedbirleri alınması zaruri olmuştur. İşte taraflar arasında imzalanan karşılıklı yardım antlaşması bu gerekliliğin bir sonucudur.³² CHP Bursa Milletvekili Baha Pars da, antlaşmanın yapılmasından duyduğu mutluluğu ifade ederek, Hükümeti almış olduğu bu karardan dolayı Meclis huzurunda tebrik etmiştir.³³ Genel olarak Meclisin ortak kanaati 1939 yılı savaşın başlangıcı olmasına rağmen bu savaşın etki alanının genişleyeceği yönündedir. Türkiye bir anda kendisini bu harbin içinde bulabilir. Bu nedenle yapılan antlaşma son derece önem ifa etmektedir. TBMM'de yapılan oylama neticesinde Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında yapılan antlaşma 354 milletvekilinden 354 evet oyu ile kabul görmüştür.³⁴

B. Türkiye'nin Savaşa Çekilmek İstenilmesi

Bu süreç içerisinde 1940'a gelindiğinde Türkiye kendisini hiç de istemediği bir yerde bulmuştur. 1939'da İngiltere ve Fransa ile imzalamış olduğu antlaşma gereğince Türkiye savaşa çekilmek istenilmiştir. 1940'da İtalya'nın Fransa'ya savaş ilan ederek Almanya yanında savaşa girmesi ile savaşın etki alanı Akdeniz'e sıçramıştır. 1939 Antlaşmasının ikinci maddesi³⁵ gereğince İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmesini talep etmiştir. Ancak başından beri savaş dışı kalmayı kendisine politika haline getirmiş olan Türkiye, Sovyetlerle bir çatışmayı göze alamadığı için bu talebi üçlü ittifakın "*Sovyet Çekincesi*" olarak da bilinen 2 numaralı protokolünü gereğe

³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:6, İçtima:1, Üçüncü İnikat (08.11.1939), s.17.; "Meclis Türk-İngiliz-Fransız Antlaşmasını Dün Tasdik Etti", *İkdam*, İkinciteşrin, 1939.; "Eserin Büyüklüğü", *Son Posta*, İkinciteşrin, 1939.

³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:6, İçtima:1, Üçüncü İnikat (08.11.1939), s.20.

³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:6, İçtima:1, Üçüncü İnikat (08.11.1939), s.20.

³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:6, İçtima:1, Üçüncü İnikat (08.11.1939), s.22.

³⁵ Madde 2: "Herhangi bir tecavülden sonra harp Akdeniz'e sirayet edecek olursa akitler, yekdiğerine ellerindeki bütün kuvvetle yardım edecektir." Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:6, İçtima:1, Üçüncü İnikat (08.11.1939), s.18.

göstererek reddetmiştir.³⁶ Türkiye'nin bu hareketi, Batı ile yapmış olduğu ittifak yükümlülüklerini ihlal eden bir ülke olarak değerlendirilmesine neden olmuştur.³⁷ Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa'nın tüm çabalarına rağmen savaş dışı kalma politikası TBMM'ye de yansımıştır. 26 Haziran 1940 tarihli Meclis görüşmesinde CHP İstanbul Milletvekili Ali Rana Tarhan tarafından, Hükümetin harici siyaseti hakkında Başvekil Refik Saydam'a soru yöneltilmiştir. Saydam, Türkiye'nin son gelişmeler ışığında tarafsızlık ilkesini korumasını şu sözlerle ifade etmiştir: "*İtalya'nın harbe girmesi üzerine hadis olan vaziyeti Cumhuriyet hükümeti etrafı ile tatbik etmiş ve üçlü muahedenin cüzü mütemmimi olan iki numaralı protokol hükmünü tatbikata karar vererek icap eden tebligatı yapmıştır. Buna nazaran Türkiye hali hazırdaki gayri muhariplik vaziyetini muhafaza etmektedir.*" Türkiye'nin bu savaşta tarafsızlığını vurgulayan Saydam öte yandan da ülkenin güvenlik ve savunması için hazırlıklara devam edildiğinin altını çizmiştir. Saydam, 1940 Türk dış politikasını Meclis huzurunda arz ederken; "*Her zamankinden fazla uyanık durmak mecburiyetindeyiz.*" ifadelerini kullanarak sürecin Türkiye açısından ne kadar önem arz ettiğini anlatmaya çalışmıştır.³⁸

Savaşın Avrupa'yı tesiri altına alması ve Türkiye'nin de bu savaşa dâhil edilmek istenmesi Türk Dış Politikasında hareketliliğe sebep

³⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.118.; Türk Sovyet dostluğu Türkiye için bu süreçte önem arz etmektedir. Bu bağlamda CHP Sinop Milletvekili Cevdet Kerim İncedayı'nın 12 Temmuz 1940 tarihli Meclis konuşması bu önemi ifade etmektedir. İncedayı konuşmasında şu cümlelerle Türk-Sovyet dostluğunu özetlemiştir: "Bu günlerde dünya siyasetini, ahvalini bozucu bir takım haberler içinde iki komşu memleketin (Türk-Sovyet) dostluğunu bozmaya matuf bazı şeyler sezmemekteyiz. Arkadaşlar 1919-1920 senelerinden beri biz, dünya husumeti içinde tek başına kaldığımız günlerden beri inkılabına yeni başlamış olan Sovyet Rusya da cihan yüzünde aynı suretle tek başına kalmıştı. Bizim dostluğumuz o kötü günden şuurla başlamıştır. Ve bu güne kadar bu, iki memlekette de mütemadiyen iyilik, ilerilik temin etmiştir... Biz, iki milletin tarihi boyunca istikbaline hizmet edeceği mantikiyle her husumete karşı dost kalmışızdır. Keza bu güne kadar da Sovyet Rusya Türkiye'nin bu candan ve gönülden şuurdu dostluğuna mutlaka dostlukla mukabele etmiştir. Arkadaşlar bu iki memleketin bu büyük dostluğu en kötü günlerde, dünyanın en büyük iki lideri olan Atatürk ve Lenin tarafından kurulmuştur." Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:6, Cilt:13, İçtima:1, Yetmiş Üçüncü İnikat (12.07.1940), s.62.

³⁷ Mücahit Özçelik, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sene:2010/2, Sayı: 29, s.257.

³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:6, Cilt:12, İçtima:1, Yetmişinci İnikat (26.06.1940), s.163.

olmuştur. Bu bağlamda Başbakan Refik Saydam, 12 Temmuz 1940 tarihli Meclis Konuşmasını tamamen dış gelişmelere ayırmıştır. Avrupa'da patlak vererek dünyayı etkisine alan savaş karşısında Türkiye'nin tutumunu Meclis önünde ifade eden Saydam şu ifadelerde bulunmuştur: "*Türkiye, dostluklarına sadık, kendi istiklal ve hürriyetini müdafaaaya karar vermiş tek bir vücut halinde vukuata intizar etmektedir.*" Saydam'a göre Türkiye, hiç bir zaman ne tahrik ne de komşularına karşı bir saldırı planı içerisinde olmamıştır. Türkiye'nin en büyük amacı vatanın korunması ve milletin selametidir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti hükümeti, TBMM'den gücünü alarak çalışma yürütmekte ve günün gereklerine göre tedbirlerini almaktadır. Dünyada yaşanan kaos ortamı karşısında Türkiye'ye karşı herhangi bir tehlike söz konusu değildir. Böyle bir tehlikenin ortaya çıkması durumunda ise Türk Milletinin buna karşı vereceği cevap silaha sarılmak ve sonuna kadar vatani savunmak olacaktır.³⁹ Saydam'dan sonra söz alan Hariciye Encümeni Başkanı Konya Milletvekili Ali Muzaffer Göker konuşmasında Türkiye'nin bu savaş karşısındaki siyasetini özetlemiştir. Buna göre Türkiye'nin barış içerisinde, refahını ve milli gelişimini temin etmekten başka bir isteği yoktur ve Türkiye macera peşinde koşan bir ülke de değildir. Bu bakımdan vatani herhangi bir saldırıdan korumak için gerekli bütün tedbirleri almak ve Türkiye'yi elden geldiği kadar bu savaşın dışında bırakmaya çalışmak Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçekleştirmek zorunda olduğu temel siyasi hedefidir.⁴⁰ Ankara Milletvekili Mümtaz Ökmen de, hükümetin politikasını şu sözlerle Meclis Genel Kurulu'nda dile getirmiştir: "*Türk Milleti'nin emeli ve ümidi; ne kimseye bir karış toprak vermek, ne kimseden bir karış yer istemek, sadece yurttan ve cihanda sulhun tesis ve temadisine çalışmaktır.*"⁴¹

C. İtalya'nın Yunanistan'a Saldırması ve Türk-Alman Antlaşması

Savaş tüm şiddetiyle Türkiye dışında cereyan ederken, 28 Ekim 1940'da İtalya'nın Yunanistan'a vermiş olduğu bir ültimatomla Yunanistan'dan Korfu ve Girit adaları ile Epir ve Pire limanlarını istemesi

³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:6, Cilt:13, İçtima:1, Yetmiş Üçüncü İnikat (12.07.1940), s.59.; "Başvekilimiz Refik Saydam'ın Mühim Beyanati", *Ulus*, 13 Temmuz 1940.

⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:6, Cilt:13, İçtima:1, Yetmiş Üçüncü İnikat (12.07.1940), s.60.

⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:6, Cilt:13, İçtima:1, Yetmiş Üçüncü İnikat (12.07.1940), s.61.

Türkiye'nin de endişelenmesine sebep olmuştur. Yunanistan'ın, İtalya'nın bu isteklerini reddetmesiyle İtalya, Yunanistan'a karşı saldırıya geçmiştir. Ancak bu saldırı Yunanistan tarafından 2 Kasım'da durdurulmuştur.⁴² İtalyan ilerleyişinin durdurulduğu sıralarda Başbakan İsmet İnönü 1 Kasım 1940'da TBMM Genel Kurulunda Türkiye'nin savaş dışı kalmasının gerekliliğini yineleyen bir konuşma yapmıştır. Buna göre, dünyayı saran bu savaşa rağmen Türkiye'de yaşayan her vatandaş bütün hak ve hürriyetlere sahip ve bunlardan en geniş surette yararlanmaktadır. İnönü'ye göre Türkiye, dünyayı saran savaş ortamında düzenin hâkim olduğu ve vatandaşlarının huzurunu sağlayabilen sayılı devletler arasında yer almaktadır. Türkiye'nin dış siyaseti, savaşın başladığı 1939'dan beri aynı çizgide gitmektedir. Bu da bize Türkiye'nin savaş dışı kalma stratejisinin savaş dönemi temel politikalar arasında yerini koruduğunu göstermektedir. Ülkesinin, hiç bir ülkenin toprağında gözünün olmadığını vurgulayan İnönü, en başta gelen politikalarının tarafsızlık olduğunu vurgulamıştır. İnönü bu politikayı şu sözlerle örneklemiştir: "*Harp harici vaziyetimiz bizim topraklarımızın, deniz ve havalarımızın muharipler tarafından birbirini aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak manidir. Ve biz muharebeye girmedikçe kati ve ciddi olarak da mani kalacaktır.*"⁴³

İtalya tarafından Yunanistan'a yapılan saldırıya değinen İnönü; "*Son zamanlarda harp hareketi bazı yeni vesilelerle dikkate şayan inkişaflar gösterdi. Sükûn ve selameti bizim için çok ehemmiyetli olan emniyet sahamızın içinde dostumuz ve komşumuz Yunanistan maalesef bu gün harbe sürüklenmiş bulunuyor.*"⁴⁴ şeklindeki ifadelerle Yunanistan'ın savaşa dahil olmasını Türkiye açısından dezavantaj olarak görmektedir. Zira Türkiye'nin yanı başındaki bir devletin yıkıcı bir savaşa içerisine girmiş olması Cumhurbaşkanının ifade ettiği "*Emniyet Sahası*"nı tehlikeye düşürmektedir. İnönü bu durumdan duydukları rahatsızlığı İngiltere ile

⁴² Armaoğlu, a.g.e., s. 283.; Ayrıca Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan antlaşmanın üçüncü maddesi gereğince de Türkiye'nin savaşa girmesini gerektirmektedir. İngiltere de Türkiye'nin mümkün olan en kısa sürede savaşa girmesini istemektedir. Ancak bu sırada Almanya'nın Romanya ve Bulgaristan'a yerleşmeyi amaçlayan faaliyetleri, Türkiye'nin bu savaşa girmemeye karar vermesindeki etkenlerden olmuştur. Bkz. Armaoğlu, Türk Dış Politikası..., s.119.

⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:14, İçtima:2, Birinci İnikat (01.11.1940), s.4.

⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:14, İçtima:2, Birinci İnikat (01.11.1940), s.4.

paylaştıklarını da eklemiştir. Yunanistan'ın durumundan bahseden İnönü öte yandan Sovyet Rusya ile olan iyi ilişkileri de Meclis Genel Kurulu'nda dile getirmiştir. Sovyet Rusya ile ters giden bir ilişki istemeyen İnönü'ye göre Türkiye ve Sovyet Rusya arasında yirmi seneye yakın güven esaslı ilişki yürütülmektedir. Cumhurbaşkanı bundan duymuş olduğu memnuniyetin altını çizmiştir.⁴⁵

Bu süreç içerisinde 1941'e gelindiğinde Türkiye-Yunanistan meselesinde olduğu gibi yine endişe verici bir gelişme ile karşı karşıya kalınmıştır. Mihver güçleri Balkanlarda ilerleme kaydetmişler ve Alman kuvvetleri Bulgaristan sınırına yerleşmiştir. Bu durum Türkiye için Hitler'in doğuya yani Türkiye üzerine yürüebileceği endişesini doğurmuştur. Manisa Milletvekili Kazım Nuri Duru'nun 9 Mayıs 1941 tarihli Meclis oturumunda sarf ettiği; "*Bu gün zor bir vaziyetteyiz. Etrafımız, kâmilten düşmanla sarılmıştır.*"⁴⁶ şeklindeki ifadeleri bu durumu özetlemektedir. Bu sırada Almanya, Bulgaristan'a karşı yapılan hareketin Türkiye'ye yönelik olmadığı şeklinde bir açıklama yaparak tansiyonu düşürmüştür. Bu arada basında, Almanya'nın Türkiye'ye saldırmasının düşük bir ihtimal olduğu şeklinde haberler de kamuoyu ile paylaşılmaktadır.⁴⁷ Ancak Türkiye ne olursa olsun ihtiyatlı olmak zorunda olduğunu unutmamış ve tarafsız konumunu her şekilde dünyaya ilan etmiştir. Tarihler 18 Haziran 1941'i gösterdiğinde Türkiye'yi memnun edici bir gelişme yaşanmış ve Türkiye ile Almanya arasında Saldırmazlık Paktı imzalamıştır.⁴⁸ Antlaşmanın imzalanmasından dört gün sonra 22 Haziran 1941'de Almanya, Sovyet Rusya'ya saldırmıştır.⁴⁹ Bu antlaşma ile Türkiye üzerindeki Alman tehdidi

⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:14, İçtima:2, Birinci İnikat (01.11.1940), s.5.

⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:18, İçtima:2, Ellinci İnikat (09.05.1941), s.39.

⁴⁷ "Orta Şark Harekatı", *Akşam*, 10 Mayıs 1941.

⁴⁸ "Türk-Alman Dostluk Antlaşması Dün Hariciye Vekaletinde İmza Edildi", *Ulus*, 19 Haziran 1941.; "Türkiye-Almanya Arasında 10 Sene Muteber Olacak Bir Dostluk Muahedesi İmzalandı", *Vakit*, 19 Haziran 1941.; Özçelik, a.g.m., s. 258-259.

⁴⁹ Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırısındaki maksat *Vakit Gazetesi*'nde Asım Us, şu şekilde açıklanmıştır: "Almanya, en kısa zamanda Kızıldordu dağıtmak ondan sonra yüz yetmiş milyonluk nüfuslu büyük Sovyet memleketinin Almanya'ya yakın olan en münbit istihsal sahalarını ve sanayi mıntıklarını ele geçirmek, bu suretle harbi uzun süre idame edecek bir hale gelmek, Avrupa'da Bolşevizm rejimini yıkarak İngiltere ve Amerika'daki kapitalistlerde kendisi ile bir anlaşma meyli yaratmaya çalışmak, bu takdirde yine anlaşma çaresi bulunamazsa Sovyetler memleketinin kuvvet kaynaklarına dayanarak

sona ermiştir.⁵⁰ Türkiye, Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırdığı gün çıkarılan kararname ile tarafsızlığını ilan etmiştir.⁵¹ Sovyet Rusya'ya karşı gayet ihtiyatlı davranan Türkiye bu süre zarfında, Sovyet Rusya aleyhinde yayın yapılmasına izin vermemiştir.⁵²

Taraflar arasında imzalanan bu pakt, TBMM Genel Kurulunda yankı bulmuştur.⁵³ Bu bağlamda 25 Haziran 1941 tarihli oturumda konuşan Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu yapılan bu antlaşmayı, "*güzel ve mesut bir sulh eseri*" olarak nitelemiştir. Taraflar arasında yapılan antlaşmaya giden süreç hakkında milletvekillerine bilgi veren Saraçoğlu'na göre, Alman Devlet Başkanı Hitler'in, 28 Şubat 1941'de İnönü'ye yazmış olduğu mektup önem arz etmektedir. Saraçoğlu mektubun ayrıntısına girmeden durumun Türk tarafınca olumlu karşılandığını ifade etmiştir. Hitler'in 4 Mayıs 1941 tarihli nutkuna değinen Saraçoğlu, bu nutukta Hitler'in Atatürk'ten övgü dolu sözlerle bahsettiğinin altını çizmiştir. Hitler'in bu yaklaşımını; "*Türk Milletinin ve Türk çocuğunun kalbini harekete geçirdi.*" şeklindeki ifadelerle dile getiren Saraçoğlu, "*İşte böylece ve sadece doğru yoldan yürüyerek bu gün huzurunuzda çıkan esere vasil olduk*" diyerek, Türk-Alman Antlaşmasının evveliyatını ve nihayetini özetlemiştir.⁵⁴

Saraçoğlu'nun ardından söz alan İstanbul Milletvekili Ali Rana Tarhan antlaşmayı tasvip ettiklerini çünkü bu antlaşmanın içeriğinin Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyasetinde takip etmekte olduğu emniyet ve iyi ilişki esaslarına uygun olduğunun altını çizmiştir.⁵⁵ Hariciye Encümeni Reisi Ali Muzaffer Göker ise antlaşmayı bir dostluk antlaşması olarak nitelemiştir. Göker'e göre bu antlaşma dünya savaşının başladığı günden beri bir takım anlaşmazlıklar yüzünden sarsıntılar geçirmiş olan Türk-Alman ilişkilerinde karşılıklı güveni tesis etmek amacından

sonuna kadar harbe devam edeceğini ilan etmek derdindedir." Bkz. Asım Us, "Almanya'nın Sovyetler Birliğine Taarruz Etmekten Maksud", *Vakit*, 26 Haziran 1941.

⁵⁰ Armaoğlu, *Türk Dış Politikası...*, s. 129.

⁵¹ BCA. 30-18-1-2/95-54-1.

⁵² BCA. 30-1-0-0/30-179-1.

⁵³ "Türk-Alman Anlaşması Tasdik Edildi", *Anadolu*, 26 Haziran 1941.

⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:19, İçtima:2, Altmış Dokuzuncu İnikat (25.06.1941), s.165.; "Mecliste Hariciye Vekilimizin Beyanati", *Ulus*, 26 Haziran 1941.; "Hariciye Vekilimiz Beyanatta Bulundu", *İkdam*, 26 Haziran 1941.

⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:19, İçtima:2, Altmış Dokuzuncu İnikat (25.06.1941), s.166.; "Ali Rana Tarhan'ın Sözleri", *Vakit*, 19 Haziran 1941.

doğmuştur. Ayrıca bu antlaşmanın, dünya savaşının başladığı günden beri Türkiye'nin yürütmüş olduğu dış politikaya da uygun olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir; "*Türk ve Alman milletleri arasında sağlam esaslara dayanan dostluk münasebetlerinin tesisini istihdaf eden bu muahede siyasetimize ve ananemize uygundur.*"⁵⁶ Bu uygunluğu somutlaştırmaya çalışan Göker antlaşmada yer alan tarafların karşılıklı olarak bağımsızlık ve masuniyetlerine saygı duyacaklarını belirten hükme ilgi tutarak şu açıklamayı yapmıştır: "*Milli siyasetimizin istinat ettiği siyasetlerden birisi Millet'in istiklalini ve yurdun bütünlüğünü kayıtsız ve şartsız mahfuz bulundurmak ve başka milletlerin istiklaline ve bütünlüğüne hürmet etmektir.*"⁵⁷ Konuşmasının son kısmını İnönü'ye ayıran Göker, Türk-Alman antlaşmasının Türkiye'nin barışçı ve dürüst politikasına uygun olduğunu ve bütün başarıların sırrının Türk Milletinin, Milli Şefin etrafında sarsılmaz bir iman ile birleşmiş olmasında yattığını dile getirmiştir.⁵⁸ Milletvekillerinin konuşmalarının ardından Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya arasında imzalanan antlaşma yapılan oylama neticesinde kabul edilmiştir.

Türk-Alman Antlaşması 1 Kasım 1941 tarihli Meclis oturumunda Cumhurbaşkanı İnönü tarafından üzerinde durulan bir konu olmuştur. İhtiva ettiği kıymet açısından bu antlaşmayı önemseyen İnönü, Türk-Alman ilişkileri çerçevesinde önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Alman lideri Hitler'in kendisine yazdığı mektuptan bahseden İnönü, Hitler'in bu mektup ile Türkiye'ye karşı dostluğunu gösterdiğini ve kendisinin de buna cevap verdiğini belirtmiştir. 18 Haziran Türk-Alman Antlaşmasına giden yolda karşılıklı mektuplaşmayı çok kıymetli gören İnönü; "*Mektuplaşmamız 18 Haziran 1941 tarihli Türk-Alman Muahedesini vücuda getiren karşılıklı itimat havasını yaratmıştır.*" ifadeleriyle, bundan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.⁵⁹

D. 1942-1945 Arası Dönem

⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:19, İçtima:2, Altmış Dokuzuncu İnikat (25.06.1941), s.166.; "Muzaffer Göker'in Sözleri", *Vakit*, 26 Haziran 1941.

⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:19, İçtima 2, Altmış Dokuzuncu İnikat (25.06.1941), s.166.; "Muzaffer Göker'in Sözleri", *Vakit*, 26 Haziran 1941.

⁵⁸ "Mebuslar", *İkdam*, 26 Haziran 1941.; Buna karşın İnönü'nün savaş süreci politikaları kimi yazarlar tarafından eleştirilmiştir. Bkz. Ahmet Kuyuş, *Tarihi Düşünmek*, İstanbul, 2016, s.144-145.; Şükrü Karatepe, *Tek Parti Dönemi*, Ankara, 2018, s. 74-78.

⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:21, İçtima 3, Birinci İnikat (01.11.1941), s.3.

1. 1942-1945 Arası Gelişmeler Bağlamında Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Dış Politika Değerlendirmeleri

Türkiye bir yandan İngiltere ve Fransa, öte yandan da Almanya ile ittifak antlaşmaları imzalayarak, savaşta bitarafliğini muhafaza etmeye çalışmıştır. Bu süreç içerisinde sergilenen Türk dış politikası, TBMM Genel Kurulu'nda, Hükümet tarafından milletvekillerine aktarılmıştır. Bu bağlamda 1942'ye gelindiğinde o zamana kadar Türkiye'nin tatbik ettiği temel politika, Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından 5 Ağustos'ta TBMM Genel Kurulu'nda milletvekillerine arz edilmiştir. Buna göre, dünyada gün geçtikçe daha da belirginleşen karamsar hava içerisinde Türkiye en az etkiyle ayakta durmaktadır. Bu başarının en büyük nedeni ise İsmet İnönü etrafında oluşturulmuş olan birliktir. Dünyayı derinden sarsan her türlü yıkıcı etki, İsmet İnönü'nün politikaları sayesinde Türkiye'de yer bulmamıştır. Görülüyor ki Saraçoğlu, konuşmasının ilk kısmını Türkiye'yi cihan harbinin dışında tutmayı başaran İnönü'ye ayırarak, bu başarının temel nedenini İnönü'nün politikalarına sıkı sıkıya bağlı olmakta yattığının altını çizmiştir. Saraçoğlu'na göre Türk topraklarını bu savaşın dışında tutmak için hükümet olarak olağanüstü bir gayret sarf edilmektedir. Ancak tüm bu çabalara rağmen Türkiye topraklarının herhangi bir saldırıya maruz kalması durumunda, yapılacak tek şey sonuna kadar düşmanla çarpışmak olacaktır. Bu ihtimali her zaman düşündüklerini ifade eden Saraçoğlu, bu olasılıktan dolayı ordunun her zaman savaşa hazır bir şekilde tutulduğunun altını çizmiştir.⁶⁰ 11 Kasım 1942 tarihli Meclis oturumunda konuşan Saraçoğlu, 5 Ağustos'taki iyimser konuşmasına nazaran durumun, tehlikenin boyutuna dikkat çekmeye çalışmıştır. Saraçoğlu'na göre Türkiye'nin etrafı muharip devletler tarafından çevrilmiş durumdadır.⁶¹ Savaşın içerisinde yer alan

⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:27, İçtima:3, Yetmiş Yedinci İnikat (05.08.1942), s. 21.; "Harici Politikamız: Dostluğa Karşı Dostluk, Düşmanlığa Karşı Yıkılmaz Bir Azimle Mukabele", *Akşam*, 6 Ağustos 1942.

⁶¹ "Bulgaristan 1 Mart 1941'de Almanya, İtalya ve Japonya arasında 27 Eylül 1940'da imzalanmış olan Üçlü Pakt'a katıldı. Aynı gün Alman orduları Bulgaristan'a girdi. 1941 Nisan ayı içerisinde de Almanya, Yugoslavya, Yunanistan ve bütün Ege adalarını işgal etti. Tabiatıyla bu hal Türkiye için son derece tehlikeliydi." Bkz. Armaoğlu, a.g.e., s. 123.

devletlerde gittikçe artan kaosu bir kısmı ne yazık ki Türkiye sınırlarını aşarak ülkeye girmeyi başarmıştır.⁶²

1 Kasım 1942 tarihli TBMM oturumunda Cumhurbaşkanı İnönü, yapmış olduğu konuşma ile Türkiye'nin dünya savaşı karşısındaki mevcut durumu hakkında bilgi vermiş ve TBMM'nin dikkatini bu yöne çekmek istemiştir. Ona göre Türkiye, dünyayı etkisi altına alan savaşın çıktığı günden beri ilk defa harbe bu kadar yaklaşmıştır. İnönü'yü bu kanaate iten gelişmeler arasında 1942 itibarıyla Türkiye üzerinde artan müttefik devletler baskısı gösterilebilir. Bu baskı özellikle Türkiye'nin müttefikleri konumundaki İngiltere'den gelmektedir. Müttefikler Almanya'yı yenebilmek için askeri plan hazırlığı içerisine girmişlerdir. Türkiye ise stratejik konumu münasebetiyle bu plana dâhil edilmek istenilmektedir.⁶³ İnönü'ye göre Türkiye'nin gelişmeler karşısındaki sağlam duruşuna gölge düşüren bir "*manevi telaş*" ve "*ıstırap havası*" hâkim durumdadır. Bu gibi durumlar milletleri hastalıklı ve zayıf göstermektedir. Hastalıklı milletlerin bünyeleri ise dış tehlikeleri üzerine çekmektedir. Bu nedenle TBMM'nin savaş ihtimalini her zaman ciddi bir biçimde göz önünde tutarak ona göre pozisyon alması gerekmektedir.⁶⁴ Buradan anlaşılacaktır ki Cumhurbaşkanı, Türk milleti üzerinde savaşın olumsuz tesirlerini tespit etmiş ve bu durumu büyük bir tehlike olarak nitelemiştir. Türkiye'nin her durumda kendisine yönelen tehditlere karşı güçlü olmak zorunluluğunun altını çizen İnönü bu ifadeler ile TBMM'de büyük destek görmüştür.

Bu süreç içerisinde 1943'e gelindiğinde müttefik devletlerce Türkiye'nin savaşa dâhil edilmesi arzusu şiddetini artırmıştır. İngiltere Başbakanı Churchill savaşın bu safhasında Türkiye'yi önemli ülke konumunda görmektedir. Bu bağlamda 30 Ocak-1 Şubat 1943 tarihlerinde Adana'da İnönü-Churchill görüşmesi yapılmıştır. Bu görüşmelerde İngiltere'nin Türkiye'den isteği stratejik konumundan istifade etmeye yöneliktir. Churchill'e göre İtalya'nın yenilmesi, Almanya'nın Balkanlardaki konumunu zayıflatacaktır. Bu nedenle Rusya

⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:28, İçtima:4, Birinci İnikat (11.12.1942), s.15.

⁶³ Armaoğlu, a.g.e., s. 136.

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:28, İçtima:4, Birinci İnikat (01.11.1942), s.4.; "Cumhurreisimiz İnönü Büyük Millet Meclisinin 6'ncı İntihap Devresinin 4'üncü İçtima Yılıni Açtı", *Ulus*, 2 Kasım 1942.

kuzeyden, müttefikler ise Türkiye aracılığı ile güneyden Balkanlara karşı harekete geçmelidir. Gerek kara harekâtı gerekse hava harekâtı olsun bu noktada Türkiye'nin yardım etmesi elzemdir. İngiltere'ye göre 1943 yılının savaş şartlarında Türkiye'nin savaşa girmesi şarttır. Türk tarafı ise görüşmelerde iki ana konu üzerinde çekincesini belirtmiştir. Birincisi Almanya'nın yenilgisi neticesinde Sovyet Rusya'nın Avrupa'daki olası hâkimiyeti endişesi, ikincisi ise Türkiye'nin savaşa girmesi için ordunun malzeme noktasında geniş ölçüde desteklenmesi durumudur.⁶⁵ Türkiye'nin başta İngiltere olmak üzere müttefikler tarafından savaşa sokulmaya çalışılması karşısında Türkiye, ordusunu her daim savaşa hazır bir pozisyonda tutmayı görev bilmiştir. 17 Mart 1943 tarihli Meclis görüşmesinde konuşan Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun, "*Yapacağımız işlerin en başında Türk ordusunu daima hazır tutmak vazifesi vardır. Bunun için ordumuzdan hiç bir şey esirgenmiyor. Çünkü sırası gelince bu kahraman ordunun vazifesini yapacağına bütün milletçe eminiz.*"⁶⁶ ifadeleri bu endişeye yönelik alınan savunma tedbirlerine örnek olarak verilebilir. Türkiye bir yandan İngiltere ile görüşmeler gerçekleştirirken öte yandan Almanya ile de ters düşmek istemiyordu. Bu bağlamda Almanya Büyük Elçisi Von Papen vasıtasıyla Berlin'e, Akdeniz'de mevcut durumun Almanya aleyhine seyir izlemesi durumunda dahi, Türkiye'nin Almanya'ya zarar verecek herhangi bir harekette bulunmayacağı mesajını iletmiştir. Yani Türkiye, müttefiklere karşı göstermiş olduğu tavrı Almanya'ya karşı da göstermektedir. Çünkü Almanya 1943 şartlarında hala güçlü bir devlettir.⁶⁷ 4 Haziran 1943 tarihli Meclis oturumunda İçel Milletvekili Halil Menteşe'nin konuşmaları bu değerlendirmeyi destekler niteliktedir. Menteşe, "*Bir taftan Almanlar; diğer taraftan da Anglosaksonlar ile dostuz.*"⁶⁸ ifadeleri ile savaşa taraf her iki tarafında ihmal edilmemesi gerekliliğini savunmuştur.

Türkiye'nin bu tarafsızlık politikası Sovyetlerin tepkisine neden olmuştur. Sovyet Rusya'nın propaganda organı olan Harp ve İşçi Sınıfı, 2 Eylül 1943 tarihli sayısında Türkiye'nin tarafsız tutumunun Almanya'nın

⁶⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 138-139.

⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:1, İçtima:F, Üçüncü İnikat (17.03.1943), s.22.; "Türk Ordusunu Daima Hazır Tutmak", Vakıf, 18 Mart 1943.

⁶⁷ Gülay Sarıçoban, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:24, Sayı:4, s.1769.

⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:3, İçtima:F, Otuz Üçüncü İnikat (04.06.1943), s.20.

işine yaradığını yazmıştır. 19 Ekim 1943'de düzenlenen Moskova Konferansı'nın ilk oturumunda Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Molotov açıkça Türkiye'nin savaşa dâhil olması gerekliliğini belirtmiştir. Ona göre Türkiye'nin savaşa girmesinin istenilmesi bir "*telkin*" şeklinde değil bir "*emir*" şeklinde olmalıdır. Ancak Molotov'un bu teklifi diğer katılımcılar tarafından kabul görmemiştir. Rusya'nın, Türkiye'nin savaşa girmesini bu kadar çok istemesinin sebepleri arasında bu sayede oluşacak Balkan cephesinin 15 tümenlik bir Alman kuvvetine bir saptırma vererek böylece Rusya'nın yükünün hafifleyeceği düşüncesidir.⁶⁹ Moskova Konferansında alınan Türkiye kararını İngiltere Türkiye'ye iletmış ancak Türkiye savaşa katılmayacağını yinelemiştir.⁷⁰ Türkiye müttefiklerin tüm çabalarına rağmen uyguladığı denge politikası ile savaş dışında kalmayı tüm gücüyle sürdürmektedir. Türkiye'nin bu konudaki hassasiyeti İnönü'nün 1 Kasım 1943 tarihli konuşmasında açıkça şu şekilde ifade edilmiştir. "*Ülkümüz, milletlerin hürriyeti ve istiklali esasına dayanan bir medeniyetin temellerini sağlamlaştırmaktır. Faaliyetimiz, onu yıkmaya matuf bütün gayretlere karşı dikilmek olmuştur. Harbi önlemek için en cesur hareketlere tereddütsüz atılmış olan memleketimiz, milletlerin esir seviyesine düşmemesi için de tehlikeli zamanlarda metin bir durum almaktan çekinmedi. Türk milleti savaş haricinde kalmakla beraber dört seneden beri fedakârlıklar, ıstıraplar içinde dünya buhranının tepkilerini şiddetle hissetmiştir. Bu fedakârlıklara hatta bunların daha çok büyüklerine tereddütsüz devam edeceğiz.*"⁷¹

1 Kasım 1943 tarihli TBMM konuşmasında Türkiye'nin tarafsız konumunu koruyacağını açıkça dile getiren İnönü, Aralık ayına gelindiğinde bu düşüncesinden kısmen taviz vermek durumunda kalmıştır. Bu tavizin arkasında şüphesiz ki Sovyetlerin Türkiye üzerindeki yaklaşımı rol oynamıştır. 1943 Kasım ayında yapılan Tahran Konferansı'nda Sovyet Rusya ısrarla Türkiye'nin savaşa dâhil edilmesi üzerinde durmuştur. Stalin, "*gerekirse enselerinden yakalayarak*" gibi son derece sert ve yakışsız bir üslupla Türkiye'yi savaşa sokmak gerekliliğini savunmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nin de Türkiye'yi savaşa dâhil etme ekseninde bir politika izlemesinden mütevellit

⁶⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.141-142.

⁷⁰ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 315.

⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:6, İçtima:1, Birinci İnikat (01.11.1943), s. 5.; "Harici Siyasetimiz", *Akşam*, 2 Teşrinisani 1943.

Churchill, 4-6 Aralık 1943'de Kahire'de İnönü ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede net bir şekilde Türkiye'nin müttefiklerin yanında savaşa girmesi isteğini iletmiştir. Bu kararlı tutuma karşı İnönü, "*prensip olarak*" savaşa katılmayı kabul etmiştir. Ancak İnönü burada çok önemli bir konunun altını çizmiştir. Türkiye'ye ihtiyacı olan silah ve mühimmat tedariki yapılmadan Türkiye'nin savaşa dâhil olması mümkün değildir. Bu talep karşısında İngiliz ve Türk heyetler bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir. Ancak İngilizlere göre, Türklere bu yardım sevkiyatı uzun bir süre alacağı için Türkiye bu süre zarfında zaten savaş dışı kalmış olacaktır. Bu nedenle taraflar arasındaki görüşmeler kesilmiştir Bu yaklaşım Türk tarafınca atılan zekice bir adım olarak değerlendirilebilir. Zira bu sayede Türkiye'nin savaştaki tarafsızlığı bir süre daha devam etmiştir.⁷²

2. Almanya ve Japonya ile İlişkilerin Kesilmesi

Bu süreç içerisinde 1944'e gelindiğinde savaşın seyrinde önemli değişiklikler olmuş ve Almanya'nın askeri gücü gözle görülür bir şekilde zayıflamaya başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye müttefiklerle ilişkisini sağlam bir zeminde tutma gayesiyle 2 Ağustos 1944'te⁷³ Almanya ile olan diplomatik ilişkilerini kestiğini ilan etmiştir. Bu bağlamda Başbakan Şükrü Saraçoğlu 2 Ağustos'ta TBMM'de konu ile alakalı bir konuşma yapmıştır. Saraçoğlu konuşmasına, savaş sürecinde Türk-Alman ilişkilerine değinerek başlamıştır. Bu bağlamda Almanya'yı Türkiye için bir tehdit unsuru olarak gören Saraçoğlu'na göre, Alman orduları Nisan 1941'de Bulgaristan üzerinden Yunanistan'a ve Yugoslavya'ya taarruz etmiş ve bu ülkeleri yenilgiye uğratmıştır. Hemen ardından adalara uzanan Almanya bunların tamamını zapt etmiştir. Saraçoğlu bu süreçte Almanya'yı tasvir ederken, "*Bu suretle önüne geçen her kuvveti yenmiş ve bu neşe ile kükremiş olan Alman orduları ile bir gün yapayalnız karşı karşıya kaldık.*"⁷⁴ ifadelerini kullanarak, Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı Alman tehdidini anlatmaya çalışmıştır. Saraçoğlu'na göre Türkiye,

⁷² Armaoğlu, a.g.e., s.315.

⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, Cilt: 13, İçtima 1, Fevkalade İnikat (02.08.1944), s.11.; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, Cilt: 13, İçtima 1, Seksen Yedinci İnikat (02.08.1944), s. 13.; "Almanya ile Olan Münasebetlerimiz Dün Gece Yarısından İtibaren Kesildi", *Ulus*, 3 Ağustos 1944.

⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:13, İçtima:1, Fevkalade İnikat (02.08.1944), s.5.; "Başvekilimiz Dedi ki", *Ulus*, 3 Ağustos 1944.

Alman tehdidine karşı Trakya'daki köprüleri havaya uçurarak kendisini savunmaya almıştır. Bu süreçte Almanya, Türkiye'ye kendileri ile savaş düşüncesinde olup olmadıklarını sormuştur. Saraçoğlu buna cevaplarını, "*kendilerine tarz-ı hareketimizi onların tavr-u hareketlerine göre tanzim etmek kararında olduğumuzu bildirdik.*"⁷⁵ şeklinde ifade etmiştir. Bunun üzerine Almanya, gerekmedikçe Türkiye ile savaş durumuna geçmeyeceklerini bildirmiş ve ardından 18 Haziran 1941'de Türkiye ile Almanya arasında Saldırmazlık Paktı imzalamıştır. Ancak bu antlaşmaya Türkiye şart koşmuştur ki o şart da, "*Türk-İngiliz ittifakının icabı olan taahhütlere her zaman ve her halde Türkiye'nin sadık kalacağı ve bunun Almanlarca böyle kabul edilmiş olmasıdır.*" Saraçoğlu'nun bu ayrıntıyı dile getirmesindeki asıl maksadını "*Türk-İngiliz ittifakının ne kadar sağlam ve metin kalmış olduğunu tebarüz ettirmektir.*" şeklinde ifade etmiştir. İngiltere ve ABD ile olan iyi ilişkileri temellendirmek isteyen Saraçoğlu, "*Huzurunuzda belirtmek isterim ki, İngiliz müttefiklerimiz en dar günlerinde bile bize imkânların müsaade ettiği kadar her türlü malzeme yardımından geri kalmamışlar ve onların yaptıkları yardımdan başka olarak Amerika da bize icar ve iareden yardımlarda bulunmuştur. Bunu huzurunuzda ifade etmeyi bir borç bilirim.*"⁷⁶ ifadeleri ile Almanya ile olan ilişkileri kesme kararının, müttefiklerle olan iyi ilişkileri kaybetmemek adına yerinde bir karar olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Saraçoğlu'na göre Türkiye'nin müttefiki olan İngiltere, ittifak ilişkileri çerçevesinde Türkiye'den, Almanya ile olan ilişkilerini kesmesini istemiştir. ABD de, İngiltere'nin bu talebini desteklemiştir. Ancak Türkiye, müttefiklerin istekleri doğrultusunda alacağı bir kararın olası olumsuzluklarının kendisine asgari düzeyde yansımaları için müttefiklerden iktisadi ve mali yardım ile askeri malzeme istemiştir. İngiltere'nin bu teklifi kabul etmesi üzerine Türk hükümeti, Almanya ile ilişkilerin kesilmesi adına TBMM'ye teklif sunacağını kabul etmiştir.⁷⁷ Saraçoğlu'nun ardından konuşan milletvekilleri de Türk-İngiliz dostluğuna değinerek hükümet tarafından alınan bu teklifi yerinde

⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:13, İçtima:1, Fevkalade İnikat (02.08.1944), s.5; Tekeli; İkin, a.g.e., s. 338.

⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:13, İçtima:1, Fevkalade İnikat (02.08.1944), s.5.; "Başvekilimiz Dedi ki", Ulus, 3 Ağustos 1944, s.2.

⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:13, İçtima:1, Fevkalade İnikat (02.08.1944), s.5.

gördüklerini dile getirmişlerdir. Yapılan oylamada kullanılan 411 oyun tamamı ile teklif TBMM'de kabul edilmiştir.⁷⁸

Bu karar TBMM'nin 3 Ocak 1945 tarihli oturumunda Dışişleri Bakanı Hasan Saka tarafından da Genel Kurulda dile getirilmiştir. Saka, Türk-İngiliz ittifakından bahsederek; "*Bu ittifakla Cumhuriyet hükümeti, dünya sulhunu korumak için savaşan milletlerle amaç birliği yapmak hususundaki kararını tespit ve tevsik etmiş ve Yüksek Heyetinizce de bütün tafsilatı ile bilindiği üzere bu uğurda müttefiklere kıymetli yardımlarda bulunmuş ve yine bu ittifak icabı olarak Yüksek Meclisinizin almış olduğu 2 Ağustos'taki tarihi kararlar o zaman bütün avakıbını gözüne alarak Almanya ile siyasi ve askeri münasebetlerini kesmiştir.*"⁷⁹ ifadelerini kullanmıştır. Saka'ya göre, Türkiye'nin bu kararı almasının, müttefik devletler lehine ortaya çıkardığı sonuç "*tefsire*" ihtiyaç bırakmayacak şekilde açıktır. Yani Saka, TBMM Genel Kurulu'nda müttefikleri destekledikleri açık bir şekilde ortaya koymuştur. Türkiye bir yandan Almanya ile ilişkilerini keserken öte yandan da Sovyetlerle gerilen ilişkilerinden endişe duymaktadır. 1945'e girerken Türkiye'nin en büyük endişesi Sovyet tehlikesidir. Zira tüm orta Avrupa ve Balkanlar, Sovyet egemenliğine girmiş durumdadır.⁸⁰

Türkiye'nin 2 Ağustos 1944'te Almanya ile olan siyasi ve iktisadi ilişkilerini kesmesinde şüphesiz ki başta İngiltere olmak üzere müttefiklerin baskısının önemli bir payı vardır. 1945'e gelindiğinde müttefikler bu sefer de Türkiye'ye, Japonya ile olan ilişkilerini sonlandırması yönünde baskı uygulamaya başlamışlardır. 3 Ocak 1945 tarihli Meclis oturumunda Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Japonya ile iktisadi ve siyasi ilişkilerin kesilmesine dair Mecliste açıklama yapmıştır.⁸¹ Buna göre, ABD 28 Aralık 1944'te Türkiye'den Japonya ile olan tüm ilişkilerini kesmesini talep etmiştir. Ardından aynı teklif İngiltere tarafından da Türkiye'ye iletilmiştir. Bu durum karşısında Türk tarafı ise, "*müttefiklik davasına hakikaten esaslı bir yardımda bulunmuş*

⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:13, İçtima:1, Fevkalade İnikat (02.08.1944), s.11

⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:15, İçtima:2, On Dokuzuncu İnikat (03.01.1945), s.8.; "Hariciye Vekilimizin Beyanâtı", *En Son Dakika*, 2'inci Kanun 1945.

⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:15, İçtima:2, On Dokuzuncu İnikat (03.01.1945), s.9. ; Armaoğlu, a.g.e., s.316.

⁸¹ "Japonya ile Siyasi ve İktisadi Münasebeti Kesiyoruz", *Aydın*, 3 Ocak 1945.; "Japonya ile Siyasi Münasebetimizi Kestik", *Gülek*, 4 Ocak 1945.

olacağına kani olarak" ABD ve İngiliz Dışişleri Bakanlarına Japonya ile ilişkileri sonlandırmayı TBMM'ye teklif edeceğini bildirmiştir. Hasan Saka, Japonya ile olan ilişkileri bitirmenin yerinde bir karar olacağını şu sözlerle ifade etmiştir: "*Bundan evvel Almanya ile münasebetimizi kesmek hususunda almış olduğumuz tarihi karar ile mantıken çevrelenen ve veçhesi tamamen malumunuz olan ana siyasetimize ve ittifakımıza uygun bulunan bu kararı almakla, her zamanki ve her mühim işimizdeki isabetli kararlarımızda olduğu gibi bir kere daha memleketimizin yüksek menfaatlerine uygun bir karar vermiş olacağına kani bulunuyoruz. Takdir heyetinizdir.*"⁸² Saka'nın ardından söz alan İstanbul milletvekili Ali Rana Tarhan, "*müttefikimiz*" İngiltere ve "*dostumuz*" ABD tarafından yapılan bu teklifi savaşın sonucuna fayda sağlaması açısından yerinde bulunduğunu söyleyerek Saka'ya destek vermiştir.⁸³ Konu ile alakalı son sözü Samsun Milletvekili Cemil Bilsel almıştır. Birsel de hükümetin bu kararına tam destek vererek bu kararı uygun gördüğünü ifade etmiştir. Bilsel, konuşmasının sonunu ABD'ye ayırarak, "*Ben Birleşik Amerika Devletler Hukuku Cemiyeti'nin bir üyesiyim. Bütün Amerika'daki meslektaşlarıma söylüyorum ki yürüdükleri yol hakkın, adaletin milletler arasında elde edilmesi yolu bizim de yolumuzdur ve buna varmak yolundadır ki, bu kararı duygularımıza uygun olarak alıyoruz.*" ifadelerinde bulunmuş ve Japonya ile ilişkilerin kesilmesin talep eden devletlerden birisi olan ABD'den övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Yapılan konuşmaların ardından oylamaya geçilmiş ve oylama neticesinde tasarı kabul edilmiştir.⁸⁴

3. Türkiye'nin Savaşa Dâhil Olması ve Bu Süreçteki Tavrı

1945'e gelindiğinde mihver güçlerinin, müttefikler karşısında hezimete uğrayacakları belli olmaya başlamıştır. Müttefiklere göre, Avrupa kıtasında oluşturulacak yeni düzenin esaslarını belirlemenin vakti gelmiştir. Bu bağlamda ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya 4-11 Şubat 1945 tarihlerinde Kırım'da düzenlenen Yalta Konferansında bir araya

⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:15, İçtima:2, On Dokuzuncu İnikat (03.01.1945), s. 9.; "Hariciye Vekilimizin Beyanati", *En Son Dakika*, 2'inci Kanun 1945.

⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:15, İçtima:2, On Dokuzuncu İnikat (03.01.1945), s. 9.

⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, Cilt: 15, İçtima 2, On Dokuzuncu İnikat (03.01.1945), s. 10-11.

gelmişlerdir. Yalta Konferansı Türkiye açısından önem arz etmektedir. Zira bu konferansta Sovyet Rusya Montrö Boğazlar Sözleşmesinin durumunu ortaya atmıştır. Sovyet Rusya lideri Stalin'e göre bu sözleşme artık eskimiştir. Bu nedenle revizyon şarttır. Konferansta, Boğazlar meselesinin Dışişleri Bakanları tarafından ele alınmasına karar verilmiştir. Rusya'nın bu çıkışı Türkiye'nin canını sıkarken Yalta'da önemli bir karar daha alınmıştır. Buna göre Nisan 1945 sonuna kadar San Francisco'da toplanacak olan Birleşmiş Milletler Konferansı'na kurucu üye olarak katılacak olan devletler mutlaka Mihvere savaş ilan etmiş olması şart koşulmuştur. İşte bu karar nedeniyle Türkiye o zaman kadar uygulamış olduğu savaş dışı kalma politikasını sonlandırarak, 23 Şubat 1945'de Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.⁸⁵

23 Şubat 1945 tarihli TBMM oturumunda, Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Almanya ile Japonya'ya savaş ilanı ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesine Türkiye'nin katılmasına dair bir konuşma yapmıştır. Saka konuşmasında, Türkiye'nin savaşa girmesinin nedenlerini Genel Kurul'da izah etmiştir. Buna göre, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Maurice Peterson, 20 Şubatta Türkiye'ye gelerek Saka ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede İngiltere hükümeti adına Türkiye'ye bir memorandum verilmiştir. Buna göre müttefik devletler tarafından Kırım'da düzenlenen konferans neticesinde alınan karar gereğince, 1 Mart 1945 tarihinden önce Mihver Devletlerine karşı savaş ilan eden devletler, 25 Nisan 1945'te San Francisco'da düzenlenecek olan ve "*müstakbel dünya nizamını*" müzakereleri için toplanılacak olan konferansa davet edilecektir. Bu devletler arasında Türkiye'de bulunmaktadır. Yani İngiltere Türkiye'den 1 Mart 1945'e kadar mihver devletlere savaş ilan etmesini beklemektedir.⁸⁶

Türkiye malum olan savaşın olası galip devletleri arasında yer alacak olan İngiltere'nin talebini yerine getirmek konusunda nasıl bir yol izleyecektir. O güne kadar savaş dışı kalmayı temel dış politikası haline getirmiş olan Türkiye için vereceği karar kendisini en az zararla etkilemedir. Bu bağlamda Saka, TBMM Genel Kurulunda Türkiye'nin tutumunu barış temelinde açıklamaya çalışmıştır. Buna göre Türkiye

⁸⁵ Armaoğlu, *Türk Dış Politikası...*, s.147-150.; Özçelik, a.g.m., s. 266.

⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, Cilt:15, İçtima 2, Olağanüstü İnikat (23.02.1945), s. 126.; "Hariciye Bakanı Dedi ki", *Tanin*, 24 Şubat 1945.

savaşın başından beri dünyada barış ve emniyeti korumak yolunda çalışmış olan barışsever bir devlet olmuştur. Bu yolda da bir takım ittifakları desteklemiştir. Saka Türkiye'nin bu politikasını, "*Altıncı yılına girmiş olan dünya harbinin başından beri her türlü tehlikeler ve buhranlar karşısında tuttuğu bu yol üstünde hiç bir tereddüde düşmeden yürüyerek, akdetmiş bulunduğu ittifakların icaplarına sebat ve ısrarla riayette devam etmiş olduğu da siyasetin icabı olarak Yüksek Meclisin 2 Ağustos 1944 ve 3 Ocak 1945'de vermiş olduğu iki karar ile müttefiklerle birlikte güdülen ulu dava uğrunda evvela Almanya ve sonra Japonya ile her türlü münasebetlerini kesmiş bulunmaktadır.*"⁸⁷ şeklinde ifade ederek, İngiltere tarafından mihver devletlerine karşı alınması istenilen tavrın gereğinin yapılması gerektiğinin sinyalini vermiştir. Bu girizgâhtan sonra İngiltere'nin kendi saflarında savaşa girmesi için Türkiye'yi son kez uyardığını belirten Saka, bu şartlar altında, "*şimdi memleket ve milletimize, müttefikler davasına kesin yeni bir yardımda bulunmak imkan ve fırsatı vermektedir. Bu telkini esaslı bir surette inceleyen hükümetimiz bunun kabulünü, gerek ittifakımıza gerek öteden beri göttüğümüz ve şimdiye kadar nice delil ve tezahürlerini gösterdiğimiz devamlı politikamızın mülhem olduğu yüksek menfaatlere tamamıyla uygun bulunduğu kanaat getirmiş ve Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya harp ilanını ve Birleşmiş Milletler Beyannamesine iltihakını Yüksek Meclisinizin tasvibine arz edeceğini müttefikimiz İngiltere'nin Büyük Elçisine bildirmiş bulunmaktadır.*"⁸⁸ diyerek, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı yapmış olduğu bu uyarıya, onun yanında yer alarak karşılık verilmesi gerektiğini savunmuştur. Türk hükümetinin bu tavrı onu bir taraftan kuvvetle muhtemel galip devletlerin safında olmasını sağlarken öte yandan da Türkiye'nin yeni dünya düzeninde yalnız kalmasının önüne geçmiş olacaktır.

Saka'nın ardından söz alan Sivas Milletvekili Şemsettin Günaltay, hükümetin İngiltere'nin yanında yer alan politikasına katıldığını ifade ederek alınan bu kararın savaşın başlangıcından beri beslenen muayyen bir siyasetin ürünü olduğunun altını çizmiştir. Buradan Türkiye her ne kadar, savaşın başından beri, savaş dışı kalmak için politika

⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, Cilt:15, İçtima 2, Olağanüstü İnikat (23.02.1945), s. 127.

⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:15, İçtima:2, Olağanüstü İnikat (23.02.1945), s.127.

yürütüyor olsa da fikren tarafının müttefiklerden yana olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu düşünce, Türkiye'nin zor durumda kalmasından mütevellit alınmış bir karar olmadığını kanıtlamak için söylenmiş bir söz olarak değerlendirilebilir de, Türkiye'nin artık savaş dışı kalmak değil, bu savaşa dâhil olmak ekseninde almış olduğu kararlı tutumun ürünüdür. Günaltay, "*Muzaffer Alman orduları önüne durulmaz bir çığ halinde Balkanlara inmeyi, Mussolini ordularının Arnavutluk'u çığneyerek eski Romalıların yolunu ve siyasetini takiben gözlerini ana yurdumuza diktiği zaman da bu yolumuzdan şaşmadık. Muzaffer ordulara karşı dimdik durduk.*"⁸⁹ şeklindeki ifadelerle, Türk siyasetinin öteden beridir müttefiklerden yana olduğunu örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, Türkiye'nin önce Almanya ardından Japonya ile olan ilişkilerini kesmesi bu politikanın bir ürünüdür.⁹⁰

Ankara milletvekili Mümtaz Ökmen de, Günaltay ile aynı doğrultuda bir konuşma gerçekleştirmiştir. İki konuşmanın ortak yanı, Mecliste görüşülen İngiltere safında savaşa dahil olma kararının şu an değil, savaşın başından beridir Türkiye'nin politikaları arasında yer aldığı gerçeğidir. Ökmen, "*Arkadaşlar; biz Türk-İngiliz ittifakını samimi olarak tarihin ve coğrafyanın zaruri kıldığı bir olay telakki ediyoruz. Biz inanıyoruz ki, kendi topraklarını muhafazadan başka hiçbir emeli olmayan bir Türkiye, hiç bir toprakta gözü olmayan bir Türkiye, İngiliz imparatorluğunun tabi müttefikidir, biz yine inanıyoruz ki, dünya emniyetini dış politikasının esası olarak ilan eden ve bunu ispat eden bir İngiltere de Türkiye'nin tabi bir müttefikidir. Bu inanışlardır ki biz dünya; bu badireye atıldığı ve ilk alametlerini gösterdiği zamandan itibaren bu siyasete sadık kaldık ve zamanın müsaadesi nispetinde ona daha faydalı olmayı göz önünde bulundurduk.*"⁹¹ ifadeleriyle Türk-İngiliz müttefikliğinin önemine vurgu yapmıştır. Zira dönem koşulları Ökmen'in de ifade ettiği gibi bu ittifakı Türkiye için zorunlu kılmıştır. TBMM'de konu ile alakalı söz alan diğer bir milletvekili, Zonguldak Milletvekili Mehmet Emin Erişirgil'dir. Erişirgil konuşmasının başında Türkiye'nin

⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:15, İçtima:2, Olağanüstü İnikat (23.02.1945), s.127.

⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:15, İçtima:2, Olağanüstü İnikat (23.02.1945), s.128.

⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:15, İçtima:2, Olağanüstü İnikat (23.02.1945), s.128.; "Elalemeyn ve Stalingrad Zaferleri", *Akşam*, 24 Şubat 1945.

Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek başından beri uyguladığı savaş dışı kalma politikasından neden vazgeçtiğini açıklayarak, bu kararın altını doldurmak istemiştir. Buna göre, Türkiye Cumhuriyeti ilk zamanlarından beri "*daha mesut, daha iyi bir dünya*" meydana getirmek olan siyasi idealini gerçekleştirmek için, aynı ideali paylaşan müttefik devletlerle her alanda işbirliği yapmak durumundadır. TBMM'de görüşülen müttefiklerin yanında savaşa dâhil olma müzakereleri de bu işbirliğinin gereğini oluşturmaktadır. Erişirgil, 12 Mayıs 1939'da Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan deklarasyonu kast ederek, "*Biz bu idealde çalışan milletlerle her ne pahasına olursa olsun yan yana bulunduğumuzu daha 1939 Mayısındaki beyannamemizle bunu bütün dünyaya ilan etmiş bulunuyorduk. Yani o beyannameyi imza ettiğimiz gün şunu demek istiyorduk: 1939 da başlayan harp yeni bir dünyaya doğru götürülecektir. Bu dünyanın bizim idealimize ve hak temeline dayanması için biz ideali takiben müttefik tarafla yan yanayız. Bu deklarasyonun manası bu idi. O tarihten beri daima elimizden gelen bütün kuvvetle ve içimizin arzusu ve isteği ile bu ideale bağlı olduğumuzu gösterdik. Ve şimdi biz harp ilan etmekle bu birlik için aynı yolda çalışacağımızı bütün dünyaya ilan etmiş oluyoruz.*"⁹² ifadelerinde bulunmuştur. Yani Erişirgil de diğer milletvekilleri gibi, bu kararın yakın bir zamanda alınmadığının altını çizmiştir. Onun görüşü, savaşın başından beri Türkiye'nin temel dış politikasının savaş dışı kalmak üzerine kurulmuş olmasının yanında müttefikleri desteklediği yönündedir. Erişirgil'in konuşmalarından anlaşılmaktadır ki, daha güzel ve iyi bir dünya isteyen devletler mihver değil müttefiklerdir. Türkiye'de bu nedenle tarafını müttefiklerden yana seçmiştir.

Milletvekillerinin konuşmalarının ardından Almanya ile Japonya'ya savaş ilanına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşik Milletler Beyannamesine Türkiye'nin katılmasına dair İstanbul Milletvekili Ali Rana Tarhan, Balıkesir Milletvekili Kazım Özalp, Tekirdağ Milletvekili Faik Öztrak ve Bilecik Milletvekili Mahmut Şevket Esenalın vermiş olduğu önerge⁹³

⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:15, İçtima:2, Olağanüstü İnikat (23.02.1945), s.130.

⁹³ "Başbakanın ve Hariciye Bakanının verdiği izahata teşekkür ederek, yerinde bulunduğu muve ve tasvip ettiğimiz Cumhuriyet Hükümetinin teklifi veçhile Almanya ve Japonya'ya harp ilanına ve aynı zamanda 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesine

okunmuştur. Önergenin ardından oylamaya geçilmiş ve 401 milletvekilinin oy kullandığı oturumda oy birliği ile önerge kabul edilmiştir.⁹⁴

E. II. Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi ve Türkiye

1945'e gelindiğinde Türkiye'nin en büyük endişesi Sovyet tehlikesidir. Zira Orta Avrupa'nın büyük bir kısmı ve Balkanlar Sovyet işgali altındadır. Bu süreç içerisinde 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında Yalta'da İngiltere Başbakanı Churchill, ABD Başkanı Roosevelt ve Sovyet Rusya lideri Stalin'in katılımı ile bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansın Türkiye'yi ilgilendiren kısmı ise Boğazlar meselesinin Sovyet Rusya tarafından gündeme getirilmesidir. Stalin, Montrö Boğazlar sözleşmesinin artık eskidiğini ve mutlaka değişmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak ABD ve İngiltere bu isteğe pek sıcak bakmamıştır. Konferansın ardından Sovyet Rusya 19 Mart 1945'te, 1925'te imzalanan Türk-Sovyet tarafsızlık ve saldırmazlık paktını feshettiğini ilan etmiştir. Bunun üzerine Türkiye 4 Nisan 1945'te vermiş olduğu cevapta, "*dikkat ve hayırhahlıkla*" antlaşmanın yenilenmesi için yapılacak tekliflere açık olduğunu bildirmiştir.⁹⁵ Bu süreçte yani Sovyetlerin saldırmazlık paktını feshettiğini açıkladığı 19 Marttan 11 Mayıs'a kadar, TBMM Genel Kurulu'nda Sovyet Rusya'ya ile ilgili herhangi bir bahis ya da tepki söz konusu olmamıştır.

Türkiye Sovyet talepleri ile karşı karşıya olduğu sırada, Almanya 7 Mayıs 1945'te savaştan çekildiğini ilan ederek teslim olmuştur. 14 Ağustos'ta da Japonya savaştan çekildiğini ilan edecektir.⁹⁶ Böylece Avrupa'da savaş sona ermiştir. Bu gelişme TBMM'de yankısını bulmakta gecikmemiştir. 11 Mayıs 1945 tarihli oturumda Başbakan Şükrü

Türkiye'nin iltihak etmesine karar verilmesini Büyük Millet Meclisinden dileriz." Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, Cilt: 15, İctima 2, Olağanüstü İnikat (23.02.1945), s.131.

⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, Cilt: 15, İctima 2, Olağanüstü İnikat (23.02.1945), s. 132.; "Türkiye Almanya ve Japonya'ya Karşı Dün Harp İlan Etti", *Tanin*, 24 Şubat 1945.

⁹⁵ Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 316.; Özçelik, a.g.m., s.265.

⁹⁶ Armaoğlu, *Türk Dış Politikası...*, s.151-152, Karatepe, a.g.e, s.94.; Japonya'nın savaştan çekilmesi Türkiye'de sevinçle karşılanmıştır. Konya Valisi'nin 15 Ağustos'ta Konya Müftülüğüne göndermiş olduğu yazı önem arz etmektedir. Zira yazıda II. Dünya Savaşı'nın bitmesi münasebetiyle 15-16 Ağustos tarihlerinde resmi ve özel binaların bayraklarla donatılarak aydınlatılmasının sağlanması istenmektedir. Bkz. BCA. 51-0-0-0/12-103-53.

Saraçoğlu son gelişmeler üzerine Genel Kurul'da konuşma yapmıştır. Saraçoğlu sözlerine, dünyanın en "mamur" ve en "mesut" köşesi olarak nitelendirdiği Avrupa kıtasında başlayan savaşın sona ermesinden duyduğu memnuniyeti ifade ederek başlamıştır. İngiltere'den övgü dolu sözlerle bahseden Saraçoğlu, *"Bu gün bulunduğumuz yerden arkamıza dönüp bakacak olursak, orada dostumuz ve müttefikimiz İngiltere'nin bir aralık dışlerine kadar silahlı Nazi saldırganlarına karşı yapayalnız kalmasına rağmen İngiliz milletinin hiç bir ölçüye sığmayan fedakârlık ve mahrumiyetlerine nasıl seve seve katlandığını ve İngiliz ordu ve donanmasının hesaplara sığmayan ne büyük kahramanlıklar gösterdiğini anlar ve böylece dünya tarihinde İngiltere'nin büyüklüğünü gösteren muhteşem bir abidenin muhterem ve kuvvetli dikildiğini görürüz. Hiç şüphe yok bu abidenin üstünde Churchill'in heykeli vardır. Ben bu heykeli derin manasıyla daha şimdiden görüyorum."*⁹⁷ ifadelerini kullanmıştır. Bu düşüncelerde şüphesiz ki mevcut dünya konjonktüründe yalnız kalmak istemeyen ve Sovyet tehlikesi ile karşı karşıya kalan Türkiye'nin politik duruşu yatmaktadır.

İngiltere'ye karşı dile getirdiği bu değerlendirmeleri ABD için de yapan Saraçoğlu, ABD'yi iki yönden ele almıştır. Ona göre ABD bir yandan tüm cephelede "kahramanca" savaşırken öte yandan da yapmış olduğu maddi yardımlarla "küçük devletleri" kendisine minnettar bırakmıştır. Saraçoğlu'nun konuşmasının en önemli kısmı ise şüphesi ki Stalin'den bahsettiği kısım olmuştur. Türkiye'nin, Türk-Sovyet saldırmazlık paktını fesheden Sovyet Rusya'ya karşı TBMM'deki ilk değerlendirmesi Başbakan Saraçoğlu tarafından dile getirilmiştir. Sovyet Rusya'yı dost ülke olarak gören Saraçoğlu; *"Arkamıza dönüp bakacak olursak orada dostumuz ve komşumuz Sovyetler Devletinin bir boydan bir boya Nazi barbarları tarafından merhametsizce yakıldığını, yıkıldığını ve birçok masumların öldürüldüğünü görürüz. Bu harbin ağır tahribatına Sovyetler maruz kalmış ve ağır yükünü yine Sovyetler taşımıştır. Bu korkunç manzara karşısında dahi cesaretleri kırılmayan halk çocukları yine bir halk çocuğu olan Stalin'in etrafında toplanarak onun dâhiyane sevk ve idaresiyle bütün intikamlarını birer birer almışlar ve düşmanlarını kendi, inlerine kadar sürerek onların barbar prensiplerini*

⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:VII, Cilt:17, Toplantı:2, Elli Üçüncü Birleşim (11.05.1945), s. 44-45.; "Başbakanın Millet Meclisindeki Nutku", *Akşam*, 12 Mayıs 1945.

*kendileriyle beraber bu inlerde boğmuşlardır. Bu cihan harbinin birçok parlak sayfalarını Sovyetler yazmıştır. Ve bu yazılan her sayfada daima Stalin'in diri yüzü görülmektedir.*⁹⁸ ifadeleri ile tansiyonun oldukça yüksek olduğu Türk-Sovyet ilişkilerini, yapıcı değerlendirmeleri ile yatıştırılmaya çalışmıştır. Zira o dönem için Türkiye'nin, Sovyet Rusya'nın bu saldırgan tavrına tek başına verecek ne siyasi ne de askeri gücü bulunmaktadır. Dolayısıyla Saraçoğlu'nun izlediği üslup yerindedir. Ancak Türkiye'nin zoraki bu iyi niyetli politikasına karşı Sovyet Rusya aynı dilde karşılık vermemiştir. 7 Haziran 1945'te Türkiye'ye vermiş olduğu nota ile savaş sonrası ittifakın ve iyi ilişkilerin şartı olarak Kars ile Ardahan'ın Rusya'ya verilmesi ve Boğazlar'da Sovyet Rusya'ya üs verilmesini öne sürmüşlerdir. Sovyet Rusya Boğazlardan kendisine üs verilmesi konusunu 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında İngiltere, ABD ve Sovyetlerin katıldığı Postdam Konferansında da yinelemiştir.⁹⁹ Türkiye kendisine karşı olan bu Sovyet tehdidine karşı reçeteyi ABD ile yakınlaşmakta bulmuştur. Bu bağlamda 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini süreci ile Türk-ABD ilişkileri gelişme kaydetmiştir. Daha sonra ABD tarafından 4 Nisan 1949'da Sovyet tehdidini de içinde alan bir takım hassasiyetlerle NATO kurulmuştur. Sovyetlere karşı ABD ile ittifaklık kurmak isteyen Türkiye için NATO'ya üye olması önem arz etmektedir. Zira bu sayede hem ABD ile ittifaklık kurulmuş olacak hem de Sovyet tehdidi bertaraf edilmiş olacaktır. Bu süreç içerisinde Türkiye 18 Şubat 1952'de resmen NATO'ya üye olmuştur. Böylelikle Rus tehdidi ve tehlikesine karşı kendisine koruma kalkını çekmiştir. Öyle ki, Fahir Armaoğlu'na göre Türkiye için II. Dünya Savaşı 1952 başında sona ermiş bulunmaktaydı.¹⁰⁰

Sonuç

1918'de sona eren I. Dünya Savaşı milyonlarca kişinin hayatını kaybetmesi ile sonuçlanmıştır. Savaştan galip ayrılan İtilaf güçleri, mağlup olan ittifak devletleri ile bir dizi antlaşma yaparak onları pasivize etmeye ve kendileri için bir tehdit unsuru olmaktan çıkarmaya

⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:VII, Cilt:17, Toplantı:2, Elli Üçüncü Birleşim (11.05.1945), s. 45.; TBMM'de Sovyet Rusya ile ilgili 11 Mayıs'ta yapılan değerlendirme dışında savaşın sona erdiği 14 Ağustos 1945'e kadar malum talepler ile ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunulmamıştır.

⁹⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 317.

¹⁰⁰ Armaoğlu, *Türk Dış Politikası...*, s. 153.

çalışmışlardır. Bu bağlamda mağlup devletlerle çok ağır barış antlaşmaları imzalanmıştır. Osmanlı Devleti ile imzalanan Sevr, Avusturya ile yapılan Saint Germain, Bulgaristan ile imzalanan Neuilly, Almaya ile imzalanan Versay Antlaşmaları bunlara örnek olarak verilebilir. Osmanlı Devleti ile yapılan Sevr Antlaşması hükümleri, tam bağımsızlık düsturu ile hareket eden Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilemez bulunmuş ve netice itibari ile Türk milleti, I. Dünya Savaşı sonucu imzalanan antlaşmaların boyunduruğundan çıkarak bağımsızlığını ilan eden ilk ülke olmuştur. Sevr gibi ağır hükümler ihtiva eden Versay Antlaşmasını imzalayan Almanya ve I. Dünya Savaşı'ndan aradığını bulamayan İtalya ve Japonya gibi ülkeler, bu savaşın intikamını almak ve ulaşmak istedikleri hedeflerini bir an önce elde edebilmek maksadıyla II. Dünya Savaşı'na giden yolda kendi politikalarını gütmeye başlayacaklardır.

Bu bağlamda, Alman güçlerinin Polonya'yı işgal etmesi ile resmen başlamış olan II. Dünya Savaşı, dünyayı yeni bir karmaşanın içerisine sokmuştur. Türkiye, gerek I. Dünya Savaşı gerekse İstiklal Harbi nedeniyle önemli ölçüde kayıplar vermiş ve zayıf yaşamış bir ülke olarak bu savaşa girmemesi gerektiğinin farkındadır. İsmet İnönü liderliğindeki Türkiye, uyguladığı denge politikaları ile her defasında bu savaşın bir parçası olmaktan imtina etmiştir. Bunu yaparken, gerektiği zaman İngiltere, Fransa ve Almanya ile antlaşma yapmaktan çekinmemiştir. 1945'e kadar bu politika ile ülkesini savaşa sokmayan İnönü, 1945'te gerek İngiltere ve Fransa'nın zorlayıcı tutumları gerekse miğfer güçlerinin savaştan yenik ayrılacağına inanılması üzerine, Almanya ve Japonya ile olan ilişkilerini keserek miğfer güçleri karşısında savaşa girdiğini ilan etmiştir.

Türkiye'nin savaşın başından sonuna kadar yürüttüğü süreç TBMM'de yankılanmıştır. Meclis çatısı altında hükümet politikaları ve milletvekillerinin görüşleri ortaya konmuş ve bu beyanlar basında da geniş yer bulmuştur. Türkiye Yurtta Sulh Cihanda Sulh prensibini her defasında Meclis çatısı altında dile getirmiştir. Uzun yıllar süren savaşlardaki yorgunluğunun farkında olan Türkiye için bu düsturun peşinden gitmek elzemdir. Bu bağlamda savaşın başında, 8 Temmuz 1939 tarihli Meclis görüşmelerinde dış politika ile ilgili izahat veren Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun konuşmaları önem arz etmektedir.

Saraçoğlu konuşmasına Yurtta sulh, cihanda sulh prensibine atıfta bulunarak başlamıştır. Ona göre Türkiye'nin dış politikası bu ilke üzerine temellenmiştir. Ona göre Türkiye bu gün barış taraftarıdır, yarın da barış taraftarı olacaktır. Saraçoğlu'nun bu konuşması TBMM'de alkışlarla desteklenmiştir. İlerleyen süreçte Türkiye'nin İngiltere ile antlaşma yapıyor olması şüphesiz ki dönem koşullarına göre atılması en uygun adımlardandır. Bu bağlamda 12 Mayıs 1939'da Türkiye İngiltere ile arasında bir deklarasyon imzalanmıştır. 12 Mayıs 1939 tarihli TBMM görüşmelerinde Başbakan Refik Saydam, bahse konu antlaşma hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Saydam'ın TBMM'deki açıklamaları çok mühimdir. Zira Saydam özellikle Balkan yarımadası ve Akdeniz'de kendisini gösteren güvensiz ortam karşısında Türkiye bitaraf bir durumda bulunmanın mümkün olmayacağını altını çizmiştir.

Türkiye her defasında savaşın tarafları tarafından bu savaşa dâhil edilmek istenmiş, buna karşılık Türkiye ise savaş dışı kalma girişimlerini Meclis çatısı altından tüm dünyaya ilan etmiştir. İnönü'nün 1 Kasım 1940 tarihli Meclis konuşması buna örnek olarak gösterilebilir. Türkiye'nin, hiç bir ülkenin toprağında gözünün olmadığını vurgulayan İnönü, en başta gelen politikalarının tarafsızlık olduğunu vurgulamıştır. 1942-1945 arası döneme gelindiğinde Türkiye'nin üzerindeki baskılar daha da artmıştır. Milletvekillerinin bu dönemde yaptıkları TBMM konuşmalarında İnönü'ye bağlılık öne çıkmaktadır. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu 5 Ağustos 1942'de yapmış olduğu Meclis konuşmasında dünyayı etkisi altına alan bu savaş her yerde yıkıcı tesirini gösterirken, Türkiye, İsmet İnönü sayesinde bu etkinin dışında kalmayı başarmıştır. 1943'e gelindiğinde Türkiye'nin üzerindeki baskı gittikçe dozunu artırmış ve bu durum Meclis görüşmelerine de yansımıştır. 17 Mart 1943 tarihli konuşmasında Saraçoğlu, Türk ordusunun savaşa daima hazır olduğunu dile getirmiştir. Bu bağlamda Türkiye, artan baskılar neticesinde orduyu savaşa dâhil etmenin bir seçenek olduğunu daha yakından hissetmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen savaşa girmeme temel prensibini elinden bırakmayan Türkiye'nin bu politikası, 4 Haziran 1943 tarihli Meclis oturumunda İçel Milletvekili Halil Menteşe'nin konuşmalarına yansımıştır. Menteşe konuşmasında, bir tarafta Almanlar diğer tarafta da Anglosaksonlar ile dost olduklarını ifade etmiştir. Yine İnönü, 1 Kasım 1943 tarihli TBMM konuşmasında Türkiye'nin tarafsız konumunu koruyacağını açık bir şekilde ifade etmiştir.

Bu süreç içerisinde 1944'e gelindiğinde savaşın seyrinde önemli değişiklikler olmuş ve Almanya'nın askeri gücü gittikçe zayıflamaya başlamıştır. Bu doğrultuda, Türkiye müttefik devletlerle ilişkisini sağlamlaştırma adına, 2 Ağustos 1944'te Almanya ile olan diplomatik ilişkilerini kestiğini ilan etmiştir. Öyle ki, Dışişleri Bakanı Saraçoğlu 2 Ağustos 1944'de yapmış olduğu Meclis konuşmasında Almanya'yı, Türkiye için bir tehdit unsuru olarak görmüştür. Bu bağlamda Türkiye TBMM'de yapılan oylama neticesinde 2 Ağustos 1944'te oy birliği ile Almanya ile olan ilişkilerini kesmiştir. Daha sonra da Japonya ile ilişkiler kesilecektir. 3 Ocak 1945 tarihli Meclis oturumunda alınan bu kararı değerlendiren Dışişleri Bakanı Hasan Saka bu durumu, Türkiye'nin yüksek menfaatlerine uygun bir karar olarak değerlendirmiştir. Tarihler 23 Şubat 1945'i gösterdiğinde ise Türkiye o zamana kadar uyguladığı savaş dışı kalma politikasını terk ederek Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Bu durum TBMM'de müspet yönde karşılanmıştır. Tüm bunlar ışığında genel olarak II. Dünya Savaşı'nın TBMM'ye yansımaları ve alınan kararlara bakıldığında, herhangi bir muhalefetin söz konusu olmadığı ve alınan kararların genellikle oy birliği ile alındığı göze çarpmaktadır. Türkiye'nin milli çıkarları TBMM görüşmelerinde enine boyuna görüşülmüş ve ülkenin âli menfaatleri doğrultusunda kararlar alınmıştır. TBMM'deki bu birlik ruhu ise Türkiye'nin bu süreçte tek yürek halinde hareket etmesini sağlamıştır. Türkiye'nin savaş süresi içerisinde savaş dışı kalmasında TBMM'deki bu birlik ruhunun çok önemli bir etkisi vardır. 1945'te savaşa girilmesi ise hem Türk politikası hem de dönem koşullarından kaynaklı bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi 30-10-0-0/239-611-35.

BCA. 30-18-1-2/95-54-1.

BCA. 30-1-0-0/30-179-1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:2, İçtima:F, On Birinci İnikat (12.05.1939).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:2, İçtima:F, On Birinci İnikat (12.06.1939).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:3, İçtima F, Otuzuncu İnikat (23.06.1939).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:4, İçtima:F, On Sekizinci İnikat (08.07.1939).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:6, Cilt:5, İçtima:F, Otuz Dokuzuncu İnikat (11.09.1939).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:6, İçtima:1, Birinci İnikat (01.11.1939).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:6, İçtima:1, Üçüncü İnikat (08.11.1939).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:6, Cilt:12, İçtima:1, Yetmişinci İnikat (26.06.1940).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:6, Cilt:13, İçtima:1, Yetmiş Üçüncü İnikat (12.07.1940).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:14, İçtima:2, Birinci İnikat (01.11.1940).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:18, İçtima:2, Ellinci İnikat (09.05.1941).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:19, İçtima:2, Altmış Dokuzuncu İnikat (25.06.1941).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:21, İçtima 3, Birinci İnikat (01.11.1941).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:27, İçtima:3, Yetmiş Yedinci İnikat (05.08.1942).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:28, İçtima:4, Birinci İnikat (01.11.1942).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:28, İçtima:4, Birinci İnikat (11.12.1942).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:1, İçtima:F, Üçüncü İnikat (17.03.1943).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:3, İçtima:F, Otuz Üçüncü İnikat (04.06.1943).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:6, İçtima:1, Birinci İnikat (01.11.1943).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, Cilt: 13, İçtima 1, Fevkalade İnikat (02.08.1944).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VII, Cilt:15, İçtima:2, On Dokuzuncu İnikat (03.01.1945).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, Cilt:15, İçtima 2, Olağanüstü İnikat (23.02.1945).

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:VII, Cilt:17, Toplantı:2, Elli Üçüncü Birleşim (11.05.1945).

Sürelî Yayınlar

Akşam

Anadolu

Aydın

Bursa

En Son Dakika

Gülek

Halkın Sesi
İkdam
Son Posta
Tanin
Ulus
Vakit

Kitap, Makale ve Tezler

Acun, Fatma; Anzerlioğlu, Yonca vd., Editör: Fatma Acun, *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*, Ankara 2016.

Armaoğlu, Fahir, *Türk Dış Politikası Tarihi*, İstanbul 2020.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul 2020.

Başarı, Mehtap; Boy, Arzu, "İkinci Dünya Savaşı Esnasında İsmet İnönü'nün Meclis Konuşmalarının Basındaki Yankıları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, 2019, s.305-334.

Çelik, Ahmet, "İkinci Dünya Savaşı'nda Hükümet-Basın İlişkileri ve Gazeteci Mebuslar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:28, Sayı:2, Temmuz/2018, s. 316-331.

Geçer, Abdussamed, *İkinci Dünya Savaşı'nın Dönüm Noktasında Türk Dış Politikası*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

Gözcü, Alev, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:62, Bahar/2018, s.85-108.

Kalemli, Hüseyin; Erdem, Ufuk, "II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin Yunanistan'a Kurtuluş ve Dumlupınar Vapurları ile Gönderdiği İnsani Yardımlar", *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:46, 2011, s.205-236.

Karatepe, Şükrü, *Tek Parti Dönemi*, Ankara 2018.

Kayış, İlyas, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Genel Durumu ve Uyguladığı Dış Politika*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt:1, İstanbul 2012.

Kuyaş, Ahmet, *Tarihi Düşünmek*, İstanbul 2016,

Metintaş, Mustafa Yahya, "İkinci Dünya Savaşı Başlarken Türkiye'nin Dış Politikası (1939)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Cilt:4, Sayı:7, 2020, s.54-82.

Özçelik, Mücahit, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sene:2010/2, Sayı: 29, s.253-269.

Sarıçoban, Gülay, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası", *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:24, Sayı:4, s.1755-1777.

Seydi, Süleyman, "İkinci Dünya Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: Ek-1, 2016, s.631-634.

Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, İletişim Yayınları, Cilt:1, İstanbul 2018.

Tinas, Semih, *Uluslararası Sitemde Kamlaşma: I. ve II. Dünya Savaşı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

Ünalp, F. Rezzan, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları ve Sonuçları", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı:45, Bahar/2020, s. 201-221.

Yıldız, Özgür, "II. Dünya Savaşına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:6, Sayı:12, Yıl:2019, s.62-75.

Weisband, Edward, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, İstanbul 2002.